

# „NOUTĂȚI” DESPRE „ROMÂNĂ ȘI DIALECTELE ITALIENE”?

IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”

ioana.vintila.radulescu@gmail.com

I. Relevarea paralelismelor dintre română și dialectele italiene are o îndelungată tradiție în lingvistica românească și străină (v. **Referințe**). Recent a apărut o nouă lucrare în acest domeniu: Ungureanu (2016), care a constituit punctul de plecare al prezentelor note.

## 1. DESPRE AUTORUL NOII CĂRȚI

Din CV-ul autorului (n. 1971) – la care mă refer în cele ce urmează prin D.U. – reiese că a absolvit la Timișoara filologia clasică; a fost *pensionnaire étranger* la École Normale Supérieure; a urmat o *Maîtrise de Littérature Comparée* la Université de Paris IV – Sorbonne și studii aprofundate la École Pratique des Hautes Études, Section des Sciences Anthropologiques et Religieuses, unde a avut o bursă doctorală, dar a obținut doctoratul la Universitatea din Timișoara (într-un domeniu asupra căruia în România nu prea există specialiști care să se poată pronunța) cu teza *Relațiile lexicale dintre indo-europeană și familiile uralică și altaică. Ipoteza nostratică: comparații lingvistice și fiabilitate statistică* (Editura Academiei, 2011), care a primit *ex aequo* Premiul „Bogdan Petriceicu Hasdeu” al Academiei Române. A fost asistent de latină și greacă la Facultatea de Litere a Universității din Timișoara, lector de limba română la Université de Paris III – Sorbonne Nouvelle și la Universitatea Carolină din Praga și a devenit conferențiar la Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad. A mai publicat: *Originile grecești ale culturii europene; Originea limbajului și primul om; zidul de aer. Tratat despre mentalități* și, împreună cu Alexandru Șișu, *Reconstructing Languages. Cognitive Assessment of Historical and Comparative Linguistics* (Editura Academiei, 2014) – despre dicționarele etimologice ale limbilor altaice, hamito-semitice și nilo-sahariene (tot domeniul în care nu prea există specialiști în România). Împreună cu George Bocșan (de la Parchetul General din București) a semnat articolul „Old Turkic Hydronyms in Romania”<sup>1</sup> și este și publicist<sup>2</sup>, iar acum pare că abordează pentru prima dată o cercetare de amploare în domeniile romanistici și românisticii.

<sup>1</sup> SCL, LXVI (2015), 1, 115–120, rezumat astfel: „Around twenty hydronyms in Romania were identified as having a Cuman origin a century ago, around 1900. This article proposes some etymologies”, [https://www.lingv.ro/images/SCL%201%202015%20-1-%20\(1\).pdf](https://www.lingv.ro/images/SCL%201%202015%20-1-%20(1).pdf) (consultat la 06.03.2018).

<sup>2</sup> Despre care v. de ex. <http://voxpública.realitatea.net/politica-societate/laturi-stangiste-52567.html> (consultat la 17.01.2018).

## 2. PRELIMINARIU

Înainte de a publica prezentul volum, D.U. i l-a trimis lui I. Coja<sup>3</sup>, însoțit de un text explicativ (cu trei anexe), în care își recunoștea „metoda”: „am preferat să pun **date** în carte, fără să le **interpret** prea mult”. El afirmă acolo chiar că „s-ar putea să **ne luăm adio de la daci**”, pe motivul că „foarte mulți termeni de substrat [... din română] există în Italia” și „s-ar putea să fie **de origine celtică sau chiar mai veche**”. D.U. susține de asemenea că „dialectul **lombard de vest** are cu româna în comun lexic [...], prefixe [...], trăsături fonetice care o [sic] apropie de română, morfologie asemănătoare”. De aici concluzia lui privind **proveniența „primilor coloni din Dacia”**: „**românii** [aldine IVR] vin probabil din zona Monaco-Genova-Locarno-Tirol-Cortina d’Ampezzo [aldine D.U.]. [...] Piemontul, zona romanșă din Elveția **nu** intră în zona de origine a coloniștilor<sup>4</sup>. [...] primii coloni din Dacia vin din această zonă montană, Lombardia de vest, Canton Ticino, Ladinia, Tirol”.

## 3. OBIECTUL CĂRȚII

Înainte de orice, trebuie să vedem „despre ce vorbim” (cum se spune acum cu un clișeu foarte răspândit!), și anume cum circumscrie D.U. conceptul de *dialecte italiene* (pe care nu îl prezintă explicit din capul locului), deoarece se dovedește că la el nu se suprapune întru totul cu ceea ce desemnează în general astfel lingvistica romanică. Abia la p. 65 (și încă acolo dintr-o greșeală!) și în continuare la p. 99 (tot din greșeală!) și la p. 121–204, cititorul are revelația tulburătoare că D.U. lărgeste (fără precizări) această categorie incluzând în ea și idiomuri unanim considerate actualmente **limbi distincte de italiană**: varietățile **retoromane (friulana, ladina și romanșă<sup>5</sup>)** și **limba sardă<sup>6</sup>**. Accepția dată de D.U. conceptului de *dialecte italiene* viciază într-o anumită măsură punerea problemei și concluziile autorului, adăugând un balast de elemente suplimentare.

Alegerea temei cărții pare să fi avut un subtext polemic, D.U. intenționând, probabil, o sinteză (ceea ce nu realizează însă) și o punere la punct în problemă, prin mutarea accentului preponderent pus până acum asupra asemănarilor dintre română și dialectele italiene de la un grup la altul al acestora. D.U. precizează

<sup>3</sup> Coja (f.a.). Textul a suscitat foarte multe comentarii, pe care nu le comentez la rândul meu.

<sup>4</sup> Atunci de ce a antrenat-o în carte în comparația generală?

<sup>5</sup> Despre care recunoaște că nici măcar nu este vorbită în Italia.

<sup>6</sup> Limbile romanice minoritare de pe teritoriul Italiei (deci nu și romanșă) au fost catalogate mai ales în trecut drept dialecte ale limbii italiene din considerente politice, și nu lingvistice.

obiectul cărții, arătând care pare a fi ideea de bază urmărită cel puțin inițial: cum româna este grupată mai ales cu dialectele italiene de sud, pornind de la considerentul, just, că limbile nu trebuie „grupate pe baza trăsăturilor arhaice comune, ci pe baza inovațiilor comune”, „o să încercăm – spune D.U. – să **demonstrăm** [...] că româna are în comun cu dialectele [italiene] **sudice doar** trăsături **arhaice**, iar cu dialectele [italiene] **din nord** – Lombardia de vest și Liguria [sic] – **inovații fonetice** [numai?] importante” (p. 65) [aldine IVR]. Rămâne de văzut dacă și cum va reuși.

În plus, **titlul cărții nu îi acoperă** complet **conținutul**. Acesta este mai larg decât sugerează titlul, ceea ce ar fi putut fi în principiu o calitate dacă demersul ar fi fost mai clar condus. D.U. prezintă raporturile românei<sup>7</sup> nu doar cu dialectele italiene (în accepția sa lărgită), ci și cu **alte** idiomuri romanice, atât în secțiuni distincte (catalana, franceza, francoprovensala, occitana și provensala<sup>8</sup>, spaniola), cât și, în tabele, sub umbrela dialectelor italiene (cazurile amintite și chiar limba dalmată)<sup>9</sup>. Cartea cuprinde și unele incursiuni în **faza veche** a unor limbi romanice (mai ales catalana, franceza, spaniola), în **latina târzie** (nu numai de pe teritoriul actual al limbii române), ca și în limbi **neromanice vechi** (mai ales celta/galica și slava comună), dar și araba și limba francilor, însă **nu și geto/traco-daca** – pe care aproape o ignoră – și **moderne** (în special albaneza, dar și croata!).

Sunt incluse și fapte de limbă **fără legătură** (cel puțin directă) cu raporturile dintre română și dialectele italiene, ca în aproape toate subcapitolele privitoare la ÎMPRUMUTURI, ceea ce încarcă nejustificat lucrarea.

Deși într-un comentariu la o intervenție privind epistola reproducă de Coja (f.a.), D.U. afirma: „cartea e strict o lucrare de lingvistică. Sînt [sic] lingvist, scriu lingvistică, îi las pe istorici să scrie istorie”, el abordează totuși în lucrare mai multe probleme cu caracter **istoric**, privind, explicit, spațiul de formare a limbii române, transhumanța, demografia românilor și, implicit, locul de origine al coloniștilor ajunși în Dacia și continuitatea românilor (mai cu seamă în Transilvania), fără să coroboreze însă faptele de ordin lingvistic cu eventuale dovezi istorice.

<sup>7</sup> Inclusiv aromâna, unele forme din subdialecte/graiuri ale dacoromânei și referiri fugitive la meglenoromână.

<sup>8</sup> D.U. nu precizează raportul dintre cei doi termeni.

<sup>9</sup> Aromâna, francoprovensala, occitana, varietățile retoromane și sarda, care nu sunt unitare și nu au un aspect standard, ca și dialectele italiene propriu-zise, inclusiv toscana, sunt reprezentate în lucrare, aleatoriu, prin câte o **singură formă** pentru fiecare cuvânt atras în discuție, în funcție de sursele folosite, fără precizarea (sub)dialectului/graiului din care provin, extrapolându-se exemple locale la ansamblul varietății în cauză. (Daco)româna este reprezentată în general prin limba standard actuală și numai accidental prin forme regionale sau mai vechi.

#### 4. PREZENTARE GENERALĂ A CĂRȚII

Voi prezenta pe larg lucrarea lui D.U pentru că este greu de urmărit, iar multe aspecte impun cel puțin comentarii.

Ea este formată precumpănitor din tabele comparative și din alte liste care însumează un material<sup>10</sup> imens (mai ales cuvinte/forme, unele nume proprii, expresii, chiar zicători și scurte proverbe; câteva elemente de formare a cuvintelor; multe transformări fonetice; unele fapte de ordin gramatical – preponderent de morfologie și, firesc, mai puțin de sintaxă) din română, din diverse idiomuri romanice și din unele limbi neromanice și sunt însoțite de 568<sup>11</sup> de note de subsol foarte docte, care atestă o muncă enormă.

Volumul cuprinde trei capitole inegale: I. SUBSTRATUL (49 p.), II. STRATUL LATIN – cel mai dezvoltat (183 p.) – și III. LEGĂTURILE DINTRE ROMÂNĂ ȘI DIALECTELE ITALIENE – tocmai acesta, surprinzător, deși coincide (numai) cu titlul volumului, de dimensiuni infime (2½ p.).

Tratarea, în principal, a substratului și a elementului latin a fost aleasă, desigur, de către D.U. pentru că acestea sunt zonele limbii în care s-ar putea găsi, în principiu, temeiuri pentru „comparațiile lingvistice” dintre română și dialectele italiene<sup>12</sup>, precum și, eventual, extrapolându-le, dintre Dacia, cu împrejurimile ei, și, respectiv, Italia, dar și Galia (inclusiv o parte din Elveția actuală).

Primele două capitole includ, fiecare, mai multe subcapitole, nenumerotate, dintre care cele considerate mai importante sunt menționate în *Cuprins*<sup>13</sup>. Ele nu urmează însă un plan clar<sup>14</sup>, înglobând foarte multe chestiuni colaterale, între care nu există o legătură și mai ales o ierarhie evidente. Aceleași probleme și fapte sunt reluate în mai multe secțiuni, autorul contrazicându-se uneori<sup>15</sup>.

<sup>10</sup> Așez în ordine alfabetică, în măsura posibilului, exemplele și noțiunile folosite în carte, pentru a ușura găsierea lor. Marchez prin cratimă (-) separarea în tabele a elementelor din coloane învecinate sau absența unei indicații dintr-o coloană. Includ între [] sublinierile la citate din text, marcând evidențierile autorului cu D.U., iar observațiile mele mai importante cu [aldine IVR].

<sup>11</sup> După nota 123 de la p. 120, pentru următoarele 445 de note s-a reluat numerotarea începând cu noua notă 1, ca și când ar fi vorba de altă lucrare.

<sup>12</sup> Posibil dincolo de simpla lor descendență comună din latină.

<sup>13</sup> Dacă D.U. ar fi ordonat toate subcapitolele într-un cuprins detaliat, cu puncte și subpuncte, aceasta ar fi permis (inclusiv lui însuși) clarificarea succesiunii și a legăturilor dintre ele.

<sup>14</sup> Se poate spune în linii mari despre lucrarea lui D.U. ceea ce reproșează el altui autor (<https://revistavatra.org/2017/07/29/dan-ungureanu-fenomenul-trump-si-america-profunda-sau-farmecul-discret-al-slugarniciei-baloase/>, consultat la 28.01.2018): „Cartea nu are nicio structură. Numeroase capitole se repetă”. D.U. recunoaște de altfel că „de dragul clarității și simetriei [?], unele cuvinte se pot repeta” (p. 24); dar reluările nu privesc numai cuvinte și mai ales nu duc la sporirea clarității, ci dimpotrivă. Pentru a nu pomeni aici repetiția din cap. III, despre care va fi vorba la locul respectiv.

<sup>15</sup> Nu știu cum trebuie interpretată mențiunea din *Mulțumirile* care deschid cartea, conform căreia „Lucia Wald [care a fost și referent științific la lucrarea *Relațiile lexicale...* a aceluiași autor] a reorganizat mai clar și mai bine materialul lingvistic” (p. 5) – nefiind, desigur, vina acesteia că nu a avut cum să rezolve ceea ce n-a făcut D.U. însuși.

Capitolul III este singurul care reia, prin titlul său, pe acela al volumului, dar are, surprinzător, în general un cu totul alt conținut.

Sunt atașate un scurt text în limba engleză, *Romanian and the Italian dialects* (p. 247–249), și două bibliografii: una *privind substratul* (p. 252–255) și alta a *dialectelor – dicționare* (p. 255–262). Au fost anexate la sfârșitul volumului mai multe *Hărți* (p. 263–291), „aproape două sute”<sup>16</sup> figurând pe CD-ul însoțitor<sup>17</sup>.

## 5. CE NU CUPRINDE CARTEA

În mod inexplicabil, spre deosebire de ceea ce ar fi fost de așteptat, cartea nu are o *Introducere* în care D.U. să declare ce a urmărit. Despre „**metoda**” folosită și despre **corpusul** pe care s-a bazat, el nu vorbește într-o introducere, nici măcar în cap. I, *Substratul*, ci abia în cap. II, *Stratul latin*.

Lipsește și o *Istorie a cercetărilor* privitoare la problemele abordate; un capitol de *Concluzii*; o *Bibliografie a lucrărilor de referință*.

Nu se dă nici o *listă de abrevieri*, care era necesară mai ales pentru foarte numeroasele nume de limbi și de dialecte (unele puțin cunoscute, abreviate netransparent sau diferit pentru același idiom), dar și pentru alți termeni: *Bo.*, *c.*, *E-R/E-R.*, *ital.* (= *italic* sau *italian*?), *n.* (probabil = engl. *Noun*), Rum. etc.

Ar fi fost utilă și o *listă de semne și simboluri*, cum sunt vLv > vRv (p. 247), căruia îi corespunde în restul cărții notația obișnuită -L- intervocalic > -R-; asteriscul (\*măiestru, p. 52); parantezele – (pungă), p. 57; semnul – // – (p. 139, 205) etc.

Nu există nici o *listă a convențiilor de redare a exemplelor*, care nu sunt transcrise fonetic, ci reproduse în grafia convențională a surselor, foarte diferită și neprecizată, neindicarea pronunțării cuvintelor (inclusiv în ce privește accentul) făcând imposibilă o comparație reală.

Chiar dacă ar fi dublat într-o anumită măsură tabelele, ar fi fost util și un *indice alfabetic*, cel puțin al cuvintelor românești din text și din tabele, a cărui alcătuire ar fi permis în primul rând autorului să evite unele repetiții nejustificate și contradicții și ar fi reunit toate paralelismele evidențiate pe parcurs.

### 5.1. DESTINATARI ȘI CARACTERUL CĂRȚII

Cu privire la **destinatarii** lucrării sale, întrebarea pe care și-o pune de la început orice cititor al ei („Pentru cine e această carte?”), D.U. o formulează abia la sfârșitul cap. II (practic al volumului). Răspunsul (care ar fi fost de așteptat să

<sup>16</sup> În autoprezentarea cărții, Ungureanu (2017b) afirmă însă: „Cartea e însoțită de **patru sute** de hărți fonetice, morfologice și lexicale”.

<sup>17</sup> Nu le-am examinat și pe acestea. Alte câteva hărți sunt incluse, accidental, în text.

figureze într-un capitol introductiv) este dat acolo într-un **Rezumat** [!] (al capitolului?): „E o carte de **lingvistică istorică** pentru **specialiștii în istoria limbii române**”, care „cred [greșit, după D.U.] că româna are un **substrat** dacic” [aldine IVR]. Deci altceva decât anunța titlul, care părea că se adresează **romaniștilor** și **nu** privea explicit și exclusiv substratul!

Pe manșeta copertei finale a volumului, D.U. afirmă și: „Cartea inovează prin faptul că e, **în primul rând** [aldine IVR], o geografie lingvistică” [sic] – deși se constată că are o orientare preponderent de lingvistică comparativ-istorică.

Din **Rezumat** rezultă însă implicit și că lucrarea ar fi vrut să fie, cel puțin parțial, și o *carte de istorie pentru specialiștii în istoria României*, care nu ar crede că „proto-românii au ocupat o zonă mai largă, în Dacia, Pannonia, Dalmatia, Illyria și Moesia” (p. 242). Însă, înaintea lui D.U., mulți istorici români au susținut, în lucrări necitate de acesta, că poporul român s-a format pe un spațiu depășindu-l pe acela al fostei Dacii. Urmându-l pe Coja (f.a.), se poate afirma că D.U. se pronunță în astfel de chestiuni „fără a avea legitimitatea specialistului” în domeniu.

## 5.2. OBIECTIVELE URMĂRITE

**5.2.1.** La începutul cap. III, D.U. declară a fi urmărit „în oglindă [?], două lucruri”, care nu se deduceau din titlul cărții.

Primul, să arate că, „fiind separată de trunchiul romanic încă din secolul IV, limba română e un martor al latinei de **dinainte de secolul V**. Comparația dintre română și restul tuturor limbilor romanice ne arată **latina vorbită** din secolele **II și III**” (p. 243). Deci un alt scop, subsidiar, declarat abia aici de D.U. (obiectiv care nu se poate concretiza), a fost, „comparând româna și dialectele italiene (în opoziție cu latina)”, de a „obține” latina vulgară vorbită în secolele II, III și IV, înainte ca invaziile barbare să întrerupă continuitatea Romaniei” (p. 65).

Celălalt lucru urmărit era ca, exclusiv prin „studiul dialectelor italiene”, să identifice „**precis** [aldine IVR] aria de unde au plecat coloniștii Daciei” (p. 243). Însă pentru a atinge un astfel de obiectiv, argumentele lingvistice, în absența unor dovezi istorice, nu sunt suficiente.

**5.2.2.** Scopul **specific** urmărit în demonstrație, în strictă legătură cu titlul volumului, este următorul: „o să încercăm să demonstrăm [...] că româna are în comun cu dialectele [italiene] sudice **doar** trăsături arhaice, iar cu dialectele [italiene] **din nord** [...] inovații **fonetice** [numai?] importante” [aldine IVR]. Nu pot să mă împiedic să anticipez, semnalând că, atunci când va însuma izoglozele care privesc româna și dialectele italiene (p. 205–215), D.U. va înregistra însă și „trăsături arhaice”, mai exact elemente de „conservatism” (inclusiv fonetic) în dialectele septentrionale, fără a evalua, nici statistic, nici după importanță, cele două categorii de trăsături în cele două grupuri.

**5.2.3.** Cele câteva fraze de pe manșeta copertei finale a volumului includ declarații cu privire la **rezultatele** la care ar fi ajuns autorul (rezultate care ar fi fost

de așteptat să apară într-o secțiune de concluzii): [cartea] „*Româna și dialectele italiene* aduce argumente fonetice, morfologice și lexicale în favoarea **ipotezei** [aldine D.U.] că limba română [poate cel mult latina care a stat la baza românei!] provine dintr-o zonă clar delimitată a Italiei de nord, anume zona de vest a Lombardiei”.

### 5.3. AUTOPREZENTAREA CĂRȚII

În prezentarea cărții pe care o semnează pe site-ul Institutului Limbii Române, Ungureanu (2017b) spune:

Până acum, lingviștii au considerat că latina a evoluat pe teritoriul **Daciei** și al **Balkanilor**. Cartea domnului Dan Ungureanu [...] arată, în schimb, că aproape toate transformările fonetice ale românei (spirantizarea lui -B- intervocalic sau velarizarea lui accidentală; rotacizarea lui -L- intervocalic; închiderea lui -on- la -un-; etc. etc.), trăsăturile morfologice (pers. III pl. scurtă: *ei merg, ei cred; ei mânăncă, ei sună; eu sînt*, genul feminin la *sare, floare, miere, fiere*; conjuncția *și*; prefixul *des-* (*a deschide, a dezbrăca*) [enumerarea este ceva mai bogată decât în carte] sunt **specifice** dialectelor din **nord-vestul Italiei, Lombardia de vest, specifice Alpilor**, și continuă până în **Franța, în zona provensalei alpine**. Cartea arată că limba vorbită de colonii aduși de romani în Dacia [...] poate fi **clar** circumscrisă la zona Lombardiei de vest și a Alpilor. Cartea mai arată că multe cuvinte considerate de **substrat** – dacice, tracice sau balcanice – sunt de fapt **celtice**, fiindcă se regăsesc și în **Franța** sau în **provensală**: *cioară, bură, balegă*, printre multe altele [aldine IVR].

## 6. CAP. I, SUBSTRATUL

**6.1.** Capitolul I începe cu o **INTRODUCERE** (p. 9) elementară, de o treime de pagină, despre substrat și despre ce intenționează să arate autorul în legătură cu acesta. La p. 24, el va defini din nou substratul drept „ceea ce *a rămas* [italice D.U.] dintr-o limbă, un palimpsest<sup>18</sup>”.

**6.2.** Urmează subcapitolul **O TIPOLOGIE A SUBSTRATULUI** (p. 10–23), în care continuă caracterizarea cuvintelor de substrat, care „sunt ca pisicile; pisicile preferă să rămână acolo unde au stat înainte, sunt mai atașate de un loc decât de un stăpân”, „aparțin de un loc și nu se mișcă” – în opoziție cu împrumuturile<sup>19</sup>, care „se comportă ca și câinii; pot fi „date” și-și vor urma noul stăpân altundeva”!

Secțiunea propriu-zisă debutează cu un excurs: o „panoramă cuprinzătoare a cuvintelor de substrat în diverse limbi”. Noua întrebare pe care și-o pune aici D.U.,

<sup>18</sup> Însă *palimpsest* înseamnă „suport de pe care s-a înlăturat scrierea inițială pentru a-l reutiliza și pe care se mai văd urmele ei”, și **nu** „urmă a scrierii inițiale”, cu care ar putea fi asemuit substratul.

<sup>19</sup> Întreprindere care va fi reluată mai detaliat la p. 221–222.

ca și oricare cititor („De ce am început cu” aceasta?, p. 10), primește un răspuns abia la p. 242: acuzându-i pe „cei mai mulți specialiști în domeniul limbii române” că „știu mai puține” „despre substratul lexical *în general*” [italice D.U.], autorul a considerat necesar să le ofere o lecție despre „tipologia **semantică** a substratului”, arătând că „**în vocabular** [aldine IVR], cuvintele de substrat se concentrează într-o arie semantică determinată”. În epistola către I. Coja, D.U. afirmase că a făcut „un studiu relativ complet al substratului în toate limbile unde a fost studiat”.

Această *tipologie a substratului* include, în clasificarea lui D.U., 1. CONCEPTE ABSTRACTE (printre care **1.2. Unelte și alte obiecte**), 2. PĂRȚI DE [sic] CORP<sup>20</sup> (inclusiv **2.4. Alte atribute ale animalelor și omului**), 3. ANIMALE (inclusiv **3.1. Boli...**), 4. PLANTE<sup>21</sup>, 5. TERMENI DE PEISAJ (unde îl încadrează și pe „scrum”) și 6. FENOMENE FIZICE.

Aceste categorii onomasiologice<sup>22</sup> sunt ilustrate prin cuvinte (necontrolabile) presupuse de substrat din limbi (nenumite uneori sub forma din limba română) și din perioade foarte diferite – sanscr., irl., engl., finl., gr., nord Saami, Pers., araba egipteană/maghrebină, accad., limbi din Madagascar, rus., indo-iran., o limbă dravidiană, bengali, sinhaleză, elmolo-samburu, arm., Neo-Mandaic, slovenă, indo-iranian, Irish, Ugric, Mansi, Osset, Wakhi, mogogodo, Nahal, islandeza veche, aramaic, ebr., bulg., Khotan, Sogdian, Pashto, Old Norse, galez, Komi ș.a. –, fără indicarea surselor.

Nu am putut verifica fiecare cuvânt citat de D.U. ca element de substrat în limbile menționate. Aceasta ar trebui însă făcut, deoarece se observă chiar la prima vedere că încadrarea unor cuvinte la substrat nu este foarte riguroasă, chiar dacă este vorba de limbi și de cuvinte bine cunoscute. De ex., fr. *cheval* „cal” este prezentat de D.U. la p. 14 ca element de substrat (cu corespondentul rom. *mânz*, cu care nu se identifică semantic), în timp ce în fapt este moștenit din latină, ca și rom. *cal*, ambele provenind din **panromanul** lat. *caballus* (chiar dacă acesta era de origine celtică în latina generală).

**6.3.** Se începe propriu-zis cu minusculul subcapitol **SUBSTRATUL RAETIC**<sup>23</sup> (p. 23-24), fără a se preciza, ca mai departe, căror limbi le aparține acesta. Asupra lui nu se va mai reveni, rostul său în economia lucrării fiind justificat de D.U. exclusiv prin aceea că „există în substratul alpin<sup>24</sup> o zonă foarte restrânsă cu un număr mic de cuvinte, asemănătoare fonetic, și care **par** [aldine IVR] a veni din aceeași limbă ne-celtică”. El menționează câte un singur cuvânt românș și, respectiv, lombard și ladin, care nu se regăsesc în bogatele liste de

<sup>20</sup> La p. 26, corect, „părți ale corpului”.

<sup>21</sup> La unele se dau numele savante latine, deși au corespondent în română: *Conifera* pentru *conifere* ș.a.

<sup>22</sup> Care vor fi puțin diferite de câte ori D.U. va apela la ele.

<sup>23</sup> În română *retic*.

<sup>24</sup> D.U. nu precizează natura elementului **alpin**; se consideră, în general, că este vorba de idiomuri dispărute care au fost vorbite de populații preromane și care sunt slab atestate.



elemente comune românei cu fiecare dintre aceste varietăți de la p. 121–125, 129–143, 153–160.

**6.4.** Primul subcapitol în care se compară substratul din română și din altă limbă este **SUBSTRATUL ÎN FRANCEZĂ ȘI ROMÂNĂ**<sup>25</sup> (p. 24–27) – deși nu se vede în ce măsură ar fi el semnificativ pentru raporturile română – dialectele italiene.

Subcapitolul începe cu o enumerare a „categoriilor” etimologice în care, în opinia lui D.U., „se poate diviza” elementul **prelatin** din română. Spre deosebire de ceea ce se admite aproape unanim, D.U. afirmă aici (numai cu câte 1-5 exemple, unele cel puțin discutabile<sup>26</sup>), că acesta este foarte divers, și nu „dacic” (categorii inexistente la el, nici măcar ca ipoteză), ci:

„a) pan-european – *mal*, poate *măgură*

b) mediteranean<sup>27</sup> – *brad*, *măgar*, *șap*

c) balcanic – *rață*, poate *liliac* [la p. 21 se precizează: „animalul”]

d) celtic<sup>28</sup> – *balegă*, *buză*, *beregată*, *buștean*, *zâmburu*<sup>29</sup> [la p. 89 „moștenit”, dar v. nota 98]

e) italic<sup>30</sup> ne-specificat, poate ne-indoeuropean – *stearpă*” (p. 24).

Zonele geografice ale elementelor de substrat și exemplele care vor fi menționate de D.U. mai departe, în legătură cu albaneza (păstrez modul de scriere al lui D.U., chiar dacă în multe cazuri este evident că e vorba de **cuvinte** și ar trebui redată cu **italice**), nu sunt exact aceleași:

„balegă, baltă, cioară, rață, șap – Italia

mal – toată Europa

măgar – cercul mediteranean, de origine semitică

brad – Orientul Mijlociu” (p. 40).

În franceză, spune D.U., „există un substrat celtic (și alpin)” [?], iar între cuvintele de substrat din română și cele din franceză „există un paralelism interesant” – lucru de altfel bine știut. „Deși **puține**<sup>31</sup>, cuvintele de substrat –

<sup>25</sup> De ce franceza și nu româna pe primul loc?

<sup>26</sup> Aceleași cuvinte vor apărea uneori cu indicații diferite în alte locuri din carte.

<sup>27</sup> D.U. nu specifică în ce constă elementul **mediteranean**: în general, dincolo de accepția strict geografică, termenul desemnează o familie ipotetică de limbi neindo-europene despre care există puține informații și care ar fi constituit eventual substratul **latinei**.

<sup>28</sup> D.U. nu aduce aici precizări nici despre substratul **celtic**. În romanistică se susține că acesta este comun Romaniei cu excepția românei, în care se regăsesc însă cuvinte din cel mai vechi strat de elemente celtice intrate în latina generală, moștenite și în română ca elemente latine. De presupusul **substrat** celtic al românei, D.U. se va ocupa însă, paradoxal, în cap. *Stratul latin*, subcapitolul ROMÂNĂ ȘI CELTA.

<sup>29</sup> În DEX Et. nec.

<sup>30</sup> D.U. nu precizează nici natura substratului **italic**, care este identificat, în general, cu cel **osco-umbriic**, termen prin care sunt desemnate limbi indo-europene dispărute din aceeași ramură cu latina.

<sup>31</sup> Însă la p. 79, lui D.U. îi va conveni să declare franceza, dimpotrivă, „foarte bogată în cuvinte celtice”.

aproximativ 150<sup>32</sup> în fiecare din cele două limbi – sunt concentrate în aceleași zone semantice” (p. 24).

Urmează un tabel cu 34 de cuvinte de substrat<sup>33</sup> din **Franceză și Română**<sup>34</sup>, puse pe 2 coloane (precedate de coloana în care se indică numărul curent) – de ex. bouc-țap<sup>35</sup>, berge-mal etc. –, din care „aproape un sfert acoperă aceleași sloturi<sup>36</sup> semantice în română și franceză”.

D.U. a „oferit” (numai pentru română) și un scurt „text în substrat” (p. 25), cam penibil, pus în chenar:

Pe o măgură, un viezure mic și un viezure mare locuiesc în vizuină, nu departe de o baltă cu berze și broaște, Țapi și ciute aleargă printre stânci și mânâncă zmeură.

El reia ideea potrivit căreia „cuvintele de substrat [...] nu sunt păstrate la întâmplare”. După D.U., capitolul dedicat substratului ilustrează acest lucru în două feluri<sup>37</sup>: întâi, punând împreună lexicul de substrat a mai multe limbi – termenii de substrat se concentrează pe câteva arii semantice clare” (p. 26).

Se adaugă alt tabel (p. 26-27), cu 3 coloane: Aria semantică<sup>38</sup>, [exemple în] Română și [în] Alte limbi<sup>39</sup>. Aceste „arii” nu coincid cu cele care fuseseră prezentate mai sus, la *O tipologie a substratului*. Tabelul nu se suprapune nici cu secțiunea *Substratul în franceză și română*, întrucât, pe de o parte, la 15 din cele 25 de arii **nu se dau reprezentanți în franceză** (unii nefiind din substrat), și, pe de altă parte, nu toate cuvintele din tabelul precedent sunt plasate în aceste arii, așa încât este îndreptățită întrebarea ce caută acest tabel în subcapitolul *Substratul în franceză și română*.

Despre aceste „arii”, D.U. afirmă: „Toate acestea sunt tipice pentru un trai în zone muntoase [...], cu o economie bazată pe vânătoare și cules” (p. 27) – lucru neadevărat, în mod evident, pentru foarte multe dintre ele, precum bucurie, părți din plug, buză, (alte) părți ale corpului, băiat, cai, capride domestice ș.a.

**6.5.** Se ajunge la subcapitolul, firește mai amplu, **ROMÂNĂ ȘI ALBANEZA** (p. 27–58), care, pentru „simetrie” cu precedentul subcapitol și cu titlul capitolului, ar fi trebuit să se ocupe numai de **substratul în albaneză și română**.

<sup>32</sup> După alte estimări, cele două limbi galoromanice (franceza și occitana) ar avea numai câte 100 de cuvinte celtice relativ certe.

<sup>33</sup> În tabelele care privesc substratul nu există o coloană în care să se dea traducerea în engleză, ca în alte secțiuni.

<sup>34</sup> Câteva din română se repetă.

<sup>35</sup> Unele paralelisme nu sunt exacte semantic: boue-baltă, mouton-țap, cheval-mânz.

<sup>36</sup> Numite mai departe și *arii*, *categoriilor* sau *pozițiilor* semantice.

<sup>37</sup> Nu se spune care este al doilea fel.

<sup>38</sup> Nu se justifică de ce numai acestea și „împrumuturile germanice în franceză (și italiană); împrumuturi slave în română” sunt „aranjate în categorii semantice” (p. 216-218).

<sup>39</sup> Ca Gr., Pers., finl., arab, irl., Saami, engl., arab egipt., sanscr., germ., island., norv., pe lângă limbi și dialecte romanice.

D.U. începe prin a repeta faptul, cunoscut, că „multe cuvinte de substrat [din română] pot fi explicate prin [?] albaneză”, dar nu în sensul că ar proveni din albaneză, cum s-ar putea înțelege din formulare, ci că sunt comune cu albaneza.

Cuvintele pe care cele două limbi le au în comun sunt plasate pe „**trei nivele**”: „proto-albaneză, dacă” [totuși!] – cu statutul de substrat în română și de strat în albaneză; „Latină” – în română **strat**, în albaneză **împrumuturi**; „Slavă” – **împrumuturi** în ambele limbi (p. 27) (despre acestea va fi vorba mai ales în cap. II), considerate la p. 242, corect, superstrat.

Problema a fost reluată în Ungureanu (2017a)<sup>40</sup>, unde se spune, de data aceasta, că „româna și albaneza au în comun **cel puțin cinci** straturi distincte de vocabular: cuvinte de substrat în română, **autohtone** [aldine IVR] în albaneză; latine moștenite în română, împrumutate din lat. [sic] în albaneză; slave; grecești; turcești”<sup>41</sup>. Ultimele două straturi nu erau menționate în carte.

Deși din *Cuprins* se deducea că secțiunea **CAZURI DIFICILE** ar acoperi întregul subcapitol (p. 28–58), în fapt este vorba numai de p. 28, unde sunt menționate cuvintele *dop* și *rață* și forma „opacă” *am* a verbului *a avea*.

Urmează un tabel cu 3 coloane (**albaneză, română, originea**<sup>42</sup> – neclar dacă este totdeauna aceeași în ambele limbi), cuprinzând toate cele 437 de cuvinte considerate comune celor două limbi. Acest tabel nu avea însă rost, fiind de fapt dublat de cele trei tabele următoare, care îi detaliază cuprinsul, repartizând aceleași cuvinte în cele trei „nivele” în funcție de straturile etimologice reprezentate.

D.U. declară că a folosit dicționarul etimologic albanez al lui Vladimir Orel, deși afirmă că nu împărtășește: „foarte multe din etimologiile propuse de autor”, pentru că „un număr considerabil [...] sunt discutabile sau greșite” (p. 58).

Nu este însă menționată în carte niciuna dintre numeroasele contribuții majore la problema substratului limbii române și a raporturilor dintre aceasta și albaneză, care nu figurează nici în *Bibliografia privind substratul*, ca și când D.U. ar fi cel care a descoperit toate faptele prezentate.

În Ungureanu (2017a) se va spune însă:

Vom discuta pe jos [sic] cercetările lui I. I. Russu și ale lui Grigore Brâncuș, oarecum consacrate<sup>43</sup>. [...] Ion I. Russu a fost de meserie istoric și arheolog, nu lingvist. Cartea sa e alcătuită din conspecte oțioase cu etimologii oferite de alți autori, citate in extenso, și acceptate sau respinse temperamental. [...] Russu e

<sup>40</sup> Nu pot trimite la pagini, deoarece articolul nu mi-a fost accesibil decât pe internet.

<sup>41</sup> În carte, ultimele două apar numai în tabele, la rubrica *originea*, doar în indicațiile (neclar dacă se referă la ambele limbi sau la care din ele) „greacă” la cuvintele *colibă* (în DEX slav), *a lipsi*, *măcar*; „latină sau greacă” – la *cărăbuș*; „sau din gr.” la alb. *akoma*.

<sup>42</sup> Deci nu numai din substrat, cum ar fi corespuns obiectului capitolului.

<sup>43</sup> Dintre lucrările celor doi, D.U. citează numai câte una, fără trimiteri complete (cea a lui Gr. Brâncuș cu un titlu inexact). Mă abțin să calific în același stil ca D.U. (cum ar merita) maniera (nu știu cum a acceptat-o redacția revistei!) în care se referă el la cei doi predecesori, respingând soluțiile acestora și propunând diverse alte paralelisme, asupra cărora nu mă pot pronunța aici.

un lingvist slab. Uneori refuză etimologii evidente pentru dificultăți fonetice sau semantice; altele trece peste ele cu neglijență.

Iar în secțiunea „Grigore Brâncuș și lingvistica science-fiction [!]”, Ungureanu (2017) se întreabă la un moment dat: „nu s-o fi uitat în DEX [pe care D.U. chiar pare a nu-l fi consultat pentru cartea sa] academicianul Brâncuș?”. Și conchide: „Atunci când un academician specialist în substratul limbii române publică o listă atât de șubredă nu mai avem mare lucru de așteptat nici de la Universitatea din București, nici de la Academie”. Nu merită să comentez. V. acum ILR 2018.

Cuvintele comune românei și albanezei sunt apoi separate în carte pe cele trei niveluri.

**6.5.1. Se începe cu [Nivelul unu] Nivelul cel mai vechi: cuvinte comune<sup>44</sup> în [sic] română, aromână și albaneză. De substrat<sup>45</sup> în română (p. 40–42)<sup>46</sup>.**

D.U. desparte aici (dar nu și în celelalte tabele, nici măcar în cele privitoare tot la albaneză) româna și aromâna, numindu-le la p. 48 chiar limbi, fără nicio argumentare. Despre acest nivel, D.U. spune: „O parte din cuvinte există doar în română și albaneză. Altele se găsesc și în alte zone și nu sunt specific balcanice” (p. 40). În subcapitolul precedent, D.U. afirmase deja că „faptul că un termen ne-latin și ne-slav există în română și albaneză nu e suficient pentru a-l identifica drept dacic” (p. 24); el repetă acum că „de câte ori un cuvânt apare și în albaneză, și în română, dar e absent în latină și slavă, acest diagnostic de excluziune nu înseamnă că termenul e dacic, tracic, ilir” (p. 40).

Ideea va fi dezvoltată în Ungureanu (2017a):

cuvânt de substrat nu înseamnă neapărat „cuvânt dacic”. Despre limba dacilor nu știm, științific, nimic. [...] A spune că un cuvânt „e dacic” înseamnă, științific vorbind, că există în română și în albaneză, DAR nu există în nicio altă limbă vecină, cu care româna a avut contact. Pe măsură ce avansează cercetarea însă, diverse cuvinte se regăsesc în dialectele din Italia și Franța [în carte și din Elveția]. Cuvintele noastre dacice, **patriotic-neoșe** [aldine IVR], se împuținează. Faptul că un cuvânt există în română și în albaneză, dar nu și în alte limbi, nu înseamnă mare lucru.

Despre unele dintre aceste cuvinte, Ungureanu (2017a) afirmă (numai „fiindcă le găsim în Italia”) că ele „vin din substratul italian” [care este acesta?] și propune cele mai neașteptate paralelisme.

În carte urmează un tabel cu 86 de cuvinte pe 3 coloane: **Albaneză, Română, Aromână**, de ex. avull-abur-abur etc. În coloana destinată cuvintelor din aromână nu se dă uneori niciun cuvânt, ci un comentariu: *derdh-derdeluș-possibilă coincidență* (p. 41).

<sup>44</sup> „Comune” sunt însă și cuvintele din „nivelul doi” și „trei”.

<sup>45</sup> Dar, după D.U., nu neapărat traco-dac. Dar în celelalte?

<sup>46</sup> Corespunzător titlului, subtitlul ar fi trebuit să fie (eventual) *De substrat în română*. Nu se precizează originea cuvintelor corespunzătoare din albaneză.

Urmează un excurs, **Cuvinte care nu provin din substrat:** [sic] (p. 43-48), în care sunt discutate elemente abuziv considerate de substrat de către Sorin Paliga în *lexiconul* său. Reproșul adus acestuia, „ignorarea bibliografiei obișnuite a romanisticii”<sup>47</sup>, se potrivește și lui D.U., care nu trimite la principalele lucrări din domeniu (nici măcar la REW, FEW, dicționarele etimologice ale limbii italiene etc.), iar acestea nu figurează nici într-o listă de referințe bibliografice.

La celelalte „niveluri” nu mai este vorba pentru niciuna dintre cele două limbi despre substrat (tema capitolului).

### 6.5.2. Urmează Nivelul doi [sic] **Cuvinte latine: moștenite în română, împrumutate în albaneză** (p. 48–55).

Aici este vorba, pentru română, de **strat – latin** (care va forma obiectul cap. II) – și, pentru albaneză, de **împrumuturi** (cele intrate în alte limbi vor fi tratate, grupat, în cap. *Stratul* latin, deși nu aparțin acestuia). Numărul acestor cuvinte este apreciat la „în jur de [sic] 229” (p. 49); ele sunt puse în tabelul anexat (p. 49–55) pe 2 coloane (cu rândurile nenumerotate): **Albaneză, Română**, de ex. ark-arc etc. D.U. afirmă că „româna se izolase deja în secolul IV. O cronologie minuțioasă a împrumuturilor intrate în albaneză ar putea indica momentul în care a încetat contactul între proto-română și Romania magna<sup>48</sup> (și, implicit, albaneză)” (p. 49). Nu reiese însă în ce fel elementele moștenite/împrumutate din latină de română/albaneză ar fi relevante pentru raporturile română – dialectele italiene.

6.5.3. Seria se încheie cu **Nivelul trei** Împrumuturi slave comune în [sic] română și albaneză<sup>49</sup> (p. 55–58). Aici este vorba pentru ambele limbi de **superstrat** (tratată în cap. II, deși depășește **stratul** latin) și nu reiese cum ar fi ele semnificative pentru raporturile dintre română și dialectele italiene.

Se dă un tabel cu 103 astfel de cuvinte, puse pe 2 coloane, **Albaneză, Română** (precedate de o coloană în care se dă numărul curent), de ex. arqitë-răchită etc., care „sugerează o anume comunitate lingvistică între cele două popoare”, pentru că „numărul de împrumuturi e prea mare ca să reprezinte o simplă coincidență” – deși „multe, desigur, au fost împrumutate independent” (p. 55).

Împrumuturile slave din română vor mai fi prezentate în carte și în comparație cu cele germanice din franceză (p. 215–221), arabe din spaniolă (p. 222–226), laolaltă arabe din spaniolă și germanice din franceză (p. 226–228) și germanice din italiană (p. 228–230).

6.6. Nu există însă tocmai, surprinzător, o secțiune despre **substratul** în română și în **dialectele italiene**, despre care se știe că în nordul Italiei este ligur,

<sup>47</sup> Inclusiv a unor sinteze foarte accesibile, ca ELIR și ELR.

<sup>48</sup> *Romania magna* este un termen nedefinit de D.U., despre care cititorul doar intuiește ce înseamnă; pentru autor, aceasta pare a include și albaneza.

<sup>49</sup> Ar fi fost utilă o virgulă: *Împrumuturi slave, comune în română și albaneză* sau o reformulare (*comune românei și ...*), pentru a nu se înțelege că autorul folosește adjectivul *comune* referitor la stratul slav din care provin împrumuturile (ceea ce, altfel, nu este neadevărat).

celtic și venet, în Toscana – etrusc, în sudul Italiei – italic (osco-umbric), mesapic și grec, iar în Sicilia sicul și sican.

## 7. CAP. II, STRATUL LATIN

În capitolul II este vorba nu numai despre elementul latin moștenit, cum ar fi fost de așteptat din titlu, ci și de aspecte extralingvistice mai mult sau mai puțin legate de acesta (teritoriul pe care s-a format limba română, alte momente din istoria poporului român), de relațiile dintre română și dialectele italiene, dar și de împrumuturi (adică de **superstratul** și chiar de **adstratul** limbilor romanice); se revine și la **substrat** (care făcuse obiectul capitolului precedent) atunci când se prezintă ROMÂNĂ ȘI CELTA.

7.1. Primul subcapitol de aici privește **PROBLEMA SPAȚIULUI DE FORMARE A LIMBII ROMÂNE** (p. 59–62) – de fapt și a poporului român, desigur indisolubil legate. Deși nu este, vorba lui, „de meserie istoric”, D.U. combate – însă doar prin pilda unor situații relativ similare, prin deducții și fără niciun apel la dovezi istorice și la studiile de specialitate –, idei de mult abandonate chiar de majoritatea istoricilor străini: „teoria evacuării Daciei de către romani” (p. 59) și mai ales aceea a provenienței românilor (în special în Transilvania) din sudul Dunării. El crede că „două cuvinte sunt suficiente ca argument pentru continuitatea românilor în Dacia, *bucium*<sup>50</sup> și *zâmburu*<sup>51</sup>. Ar fi foarte simplu dacă ar fi așa! Chiar dacă D.U. argumentează: „Dacă localnicii [...] ar fi venit din altă parte, mai târziu, i-ar fi dat [zâmburului] un nume generic [...] Dacă românii n-ar fi continuat să locuiască în Munții Apuseni [...] s-ar fi pierdut și numele [...] Dacă românii ar fi venit în Ardeal în Evul Mediu, limba lor n-ar fi avut un cuvânt moștenit din latină pentru un instrument ne-folosit [sic] în alte părți” (p. 60).

D.U. sare aici de la o problemă<sup>52</sup> și de la o epocă la altele. „Dacă am afirmat că după abandonarea provinciei de către romani, o populație romanizată a rămas pe loc, n-am spus, în schimb, dacă după cucerirea Daciei populația dacică a rămas și ea locului”. Întrebare la care răspunde: „Posibil, deși [recunoaște el] nu avem argumente arheologice și nici lingvistice. Din păcate, [...] cuvintele de substrat din română sunt **mult mai puține** [aldine D.U.] ca cele din zona alpină a Franței și Italiei”<sup>53</sup>. Oricum, nu numărul cuvintelor de substrat din română este cheia problemei, dar nici simplul fapt că româna are cuvinte din substrat (deși nu dacice, după D.U.!) nu este o dovadă a rămânerii pe loc a populației dacice.

Combătând idei general admise, D.U. pare că se joacă aici cu temenii: „Dacia nu s-a romanizat, în sensul în care s-a romanizat Gallia; „romanizare” [...]

<sup>50</sup> Instrumentul muzical.

<sup>51</sup> V. nota 98.

<sup>52</sup> De ex., nu se vede rostul trimeritiei la denumirea unei păduri din Caucaz.

<sup>53</sup> La p. 24 afirmase însă despre cuvintele de substrat din franceză și română că sunt numeric egale.

înseamnă „asimilare lingvistică și culturală a unui popor”. Gallia s-a romanizat; Dacia a fost colonizată”. Romanizarea Daciei (fenomen foarte complex) este însă general admisă (v. acum ILR 2018), iar D.U. nu spune ce înseamnă pentru el *colonizare*... fără romanizare. După el „e inexplicabil [?] că românii n-au dispărut. E, de asemenea, inexplicabil<sup>54</sup> [?] că românii și-au format [mult mai târziu!] state: cei din Transilvania au trăit [...] în state create de alții [...]; în schimb Moldova și Muntenia au fost state” (p. 61) – dar aceste panseuri nu privesc chestiuni de lingvistică și nici nu au legătură cu obiectul declarat al subcapitolului și al cărții și cu epoca în care se situează stratul latin.

**7.2. În TRANSHUMANȚA [sic] ȘI NOMADISM** (o jumătate din p. 62), D.U. afirmă că „transhumață nu înseamnă nomadism” (dar nu precizează cu cine polemizează) și că „am putea spune chiar că secolele migrațiilor barbare au împiedicat transhumață” – deși aceasta este în general recunoscută și în cazul păstorilor **protoromâni**, păstorii **vlahi**/români care au practicat-o fiind menționați în izvoarele istorice și pentru perioada migrației popoarelor. Aceasta este o altă problemă (expediată aici) care depășește sfera lingvisticii.

**7.3. În subcapitolul DEMOGRAFIA ROMÂNILOR** (p. 62–64), D.U. se ocupă de această problemă (tot non-lingvistică<sup>55</sup>) într-un mod a cărui logică ne cam scapă, el navigând în timp (și spațiu) înainte și înapoi. Autorul afirmă că „dimensiunea *inițială* [italice D.U.] a populației romanizate în Dacia (coloni? daci romanizați? [înainte negase romanizarea!] retrași aproape toți în sudul Dunării sau nu?) e irelevantă”, dar conchide că „în modelul cel mai lent de creștere putem presupune o populație inițială de **250 000** locuitori, relativ puțini” (p. 64). „Esențial e că nu avem nevoie [!] de o populație mai mare de **10 000 până la 100 000** pentru secolul **VII** pentru a extrapola creșterea de mai târziu” (p. 64) [aldine IVR].

D.U. se concentrează pe Transilvania și precizează că perioada „care ne interesează” este situată, nu se spune de ce, **între 1000 și 1300** (p. 64) – deși aceasta depășește intervalul care privește substratul, elementul latin și împrumuturile slave în română, de care se ocupă autorul în lucrare. El afirmă că „populația atinge un minim în sec. **VII-VIII**” (p. 63) și că „o dublare seculară a populației” în sec. **XII** „nu pare verosimilă” (p. 62) [aldine IVR].

Autorul reproduce un tabel din *Data on the European population between 1000 and 1500*<sup>56</sup> (dar nu spune de unde provin următoarele patru mici tabele, care privesc „modelele” de creștere/ritmul dublării populației), deși despre dublarea populației recunoaște că „nu-l [sic] putem extrapola înapoi” și că „nu putem extrapola evoluția din Europa occidentală la cea de est” (p. 63).

<sup>54</sup> Aceste lucruri au fost explicate însă de istorici.

<sup>55</sup> În Coja (f.a.) se adaugă și „Nota redacției”: „aspectul demografic nu este la îndemâna specialistului lingvist”. Observație la care subscriu, extinzând-o și la celelalte probleme din domeniul istoriei românești și europene abordate de D.U.

<sup>56</sup> [http://www.paolomalanima.it/default\\_file/Papers/MEDIEVAL\\_GROWTH.pdf](http://www.paolomalanima.it/default_file/Papers/MEDIEVAL_GROWTH.pdf) (consultat la 02.02.2018).

D.U. face apoi referiri, pentru analogie, la țări (precum Botswana, Mauritania, Rwanda și Somalia) și perioade (sec. XI – XXI) fără nicio legătură cu zona și cu problema avută aici în vedere.

D.U. crede și că poate „explica [foarte simplu] două enigme în același timp”: „De ce n-au fost românii atestați în izvoarele istorice atâta vreme? Pur și simplu, erau foarte puțini, și trăiau la munte”, și „De ce e limba română atât de uniformă<sup>57</sup> [...]”? Pur și simplu, s-a extins târziu și rapid” (p. 64) – parcă printr-un fel de *Reconquista*, nenumită ca atare.

Autorul are răspunsuri și cu privire la slavi și la alte aspecte și momente care constituie obiectul de studiu al specialiștilor în istorie. Astfel, el presupune că „o emigrare a românilor din Balcani în Transilvania în sec. XII-XIII nu e posibilă” (nu se știe cu cine mai polemizează D.U. astăzi), bazându-se pe faptul că „e greu de crezut că românii ar fi venit din munții Balcanilor, unde trăiau liber, ca să devină serbi în Transilvania”.

Afirmațiile lui D.U. de același ordin, fără legătură cu tema cărții și depășind perioada implicată, continuă: „Cum prima capitală a Munteniei e Câmpulung, [...] aproape de Brașov, și prima capitală a Moldovei, Baia, e și ea la granița cu Transilvania, putem sugera că nucleul din care s-au propagat românii în sec. XIII a fost Transilvania” (p. 64) [?; aldine IVR].

**7.4.** În fine, se ajunge la secțiunea, cea mai amplă, care a dat titlul volumului, dar este numai un subcapitol: **ROMÂNĂ ȘI DIALECTELE ITALIENE**<sup>58</sup> (p. 65–215).

**7.4.1.** Aceasta are o **INTRODUCERE** în care D.U. amintește că româna este grupată, de obicei, cu dialectele italiene meridionale<sup>59</sup> (grupare cu o tradiție îndelungată, mai ales de la seria celor zece studii, devenite clasice, ale lui Iorgu Iordan (1923–1928) încoace), însă nu se referă la niciuna dintre contribuțiile în acest sens (pentru care vezi aici **Referințe**), pe care le combate numai implicit. În fapt însă, așa cum au arătat Tagliavini (1969) și Ferro (1989, 2005), s-au semnalat paralelisme ale românei și cu dialectele italiene septentrionale (ceea ce schițase încă Densusianu (1901)), iar problema concordanțelor dintre română și dialectele italiene era departe de a fi fost tranșată<sup>60</sup>.

<sup>57</sup> În general se recunoaște rolul important al **transhumantei** pentru unitatea limbii române.

<sup>58</sup> Problema o vom regăsi în titlul cap. III, **LEGĂTURILE DINTRE ROMÂNĂ ȘI DIALECTELE ITALIENE** și în cap. *Romanian and the Italian Dialects*.

<sup>59</sup> Sau centro-meridionale.

<sup>60</sup> D.U. nu pomeneste deloc diversele clasificări ale limbilor romanice și nici însăși problema. Clasificarea curentă (în ciuda unor critici) a limbilor romanice, datorată lui W. von Wartburg, a grupat **genetic româna** cu **dialectele italiene centro-medidionale** (ca și cu toscana, dalmata și elementele latine din albaneză, greacă și limbile slave meridionale) în *Romania orientală*, iar dialectele italiene **septentrionale** cu idiomurile galo- și iberoromanice și cu varietățile retoromane în *Romania occidentală*. În alte clasificări, diferite după criteriile pe care se bazează, **româna** este considerată, în general, ca având o **poziție divergentă** (ca și franceza sau portugheza) – și aparținând, eventual, unei arii **nordice** (împreună cu franceza și retoromana) – sau ca făcând parte dintr-un grup denumit, mai frecvent, **balcanoromanic** sau **apenino-balcanic** ori, mai rar, **balcano-mediteraneean**.



D.U. va încerca așadar să demonstreze el că româna ar trebui apropiată mai curând de dialectele italiene nordice.

Înainte de toate ar fi fost însă utilă o rememorare a structurii diatopice a complexului lingvistic italian (schițat abia la p. 99), care se caracterizează prin fărâmițare dialectală maximă, concretizată în coexistența, după una dintre opiniile cele mai avizate în italianistică (v. și Cugno 2008), a trei grupuri dialectale majore: **1. septentrional** (la D.U. *din nord/nordic*), **2. centro-meridional** (la D.U. *numai din sud(ul Italiei)/sudic*) și **3. toscan**, dintre care primele două sunt, la rândul lor, foarte diversificate. În această clasificare, grupul septentrional (v. și Vanelli 1998) cuprinde (redate de mine aici în ordine alfabetică) dialectele galo-italice<sup>61</sup> (emilian, ligur, lombard, piemontez) și dialectul venet, iar cel centro-meridional – dialectele abruzzez, calabrez, campan, cicolano-reatino-aquilan, lazial, lucan, marchigian, molisan, puglies, salentin, sicilian, umbrian. Grupul toscan, care a stat la baza limbii italiene literare, este ceva mai unitar, dar include și el dialecte: apuan, aretino-chianaiol, florentin, grossetano-amiatin, occidental, senez.

Dintre grupurile dialectale, dialecte, subdialecte, graiuri realmente italiene, la D.U. figurează<sup>62</sup>, la p. 99: abruzzese (sub dialecte centrale), bolognese (sub Emiliano-Romagnolo), campano (sub dialecte centrale), Emiliano-Romagnolo, ferrarese (sub Emiliano-Romagnolo), ligura, lombarda, lucano/Basilicata (sub dialecte centrale), mantovano (sub Emiliano-Romagnolo), marchigiano centrale (sub dialecte centrale), modenese (sub Emiliano-Romagnolo), molisano (sub dialecte centrale), piemontez, pugliese (sub dialecte centrale), siciliana, toscana, trentino, umbro (sub dialecte centrale), veneto, iar la p. 121-204 parțial diferit: Abruzzese (sub dialecte meridionale), Apulo-Barese (sub Campano Napoletano), Basilicata-Lucania, Campano Benevento (sub Campano Napoletano), Campano Napoletano, Emiliano-Romagnolo (incluzând numai Modenese), Lecce/Salentino (sub dialecte meridionale), Ligure, Lombardo (incluzând Comasco, Lombardo orientale – Bergamasco, Valtellina), Marchigiano centrale (sub dialecte centrale), Piemonte, Salentino/Taranto (sub Apuglia/Puglia), Siciliano-Calabrese, Toscano, Umbro & Laziale (sub dialecte centrale), Veneto (incluzând Trentino).

Dintre dialectele italiene septentrionale, D.U. se va axa în special pe cel lombard. El crede și că, odată întreprinsă, „comparația dintre română și lombardă poate să facă mai precisă [până și] cronologia evoluției fonetice în gallo[sic]-romană” (p. 66). Nu spune însă cum.

Comparând româna cu dialectele italiene, D.U. menționează: „Am notat cuvintele ale [sic] căror distanță Levenshtein<sup>63</sup> e mai mică între română și dialect

<sup>61</sup> Genetic, dialectele galo-italice sunt grupate îndeobște împreună cu grupul galoromanic sau considerate idiomuri de tranziție între grupurile galo- și italaromanic.

<sup>62</sup> Sub denumirea italiană (a varietății sau a localizării) ori românzată, cu literă mare sau mică la inițială.

<sup>63</sup> Concept neexplicat aici, la care se revine mai departe.

[italian] decât între dialect și italiană [standard] sau evoluția fonetică o ia în altă direcție” (p. 66; v. și p. 84), dar nu dă lista acestor cuvinte.

D.U. prezintă și o hartă (proprie?) a unui mănunchi de 18 izoglose, însă fără o legendă indicând cuvântul care corespunde fiecărui număr, pentru a le putea compara atât între ele, cât și cu izoglosele care unesc româna și dialectele italiene („în comparație cu dialectul toscan standard”) așa cum vor fi prezentate în tabelul de la p. 205–215.

El afirmă că „româna e **martorul latinei vorbite între ~100 și 300**” [aldine IVR], deoarece „e singura limbă romanică a) fără influențe ale latinei scrise și b) fără influențe ale altei limbi romanice” (p. 66).

După D.U., „faptele lingvistice din teren sugerează că o dialectalizare a latinei vulgare a avut loc deja devreme. Totuși nu putem vorbi de dialecte italiene până târziu” – după sec. XIII [?]: în cele mai vechi texte, „lingvistic, diferențierea nu e mare” (p. 67).

**7.4.2.** Urmează subcapitolul, tot cu caracter introductiv, **METODĂ ȘI CORPUS** (p. 67–68), în care de fapt nu este nici precizată metoda și nici nu este vorba despre corpus.

D.U. mărturisește numai: „Am **preferat** [...; aldine IVR] cuvintele care există în dialect [italian] și în română, dar nu există nici în latină [deși suntem în capitolul *Stratul latin*], nici în toscană [...]. A găsi un corespondent în dialect [= într-un dialect italian] permite două lucruri: să arătăm că termenul e moștenit [deși neatestat în latină], nu format pe terenul limbii române, precum și să arătăm că exista deja în latina vulgară din sec. II” [?; aldine IVR]. D.U. nu are însă în vedere și faptul că, în principiu, un „termen” ar fi putut lua naștere și independent în ambele idiomuri – posibilitate menționată și de Ferro (2005: 50).

D.U. vorbește aici despre mai multe categorii de cuvinte:

- care „nu există nici în latină, nici în toscană”, ca *a întârzia* [în DEX < *târziu*]
- la care „sensul secundar [...] ne arată că el exista deja în latina vulgară, și nu a apărut independent și târziu în română”, ca *a aprinde*<sup>64</sup>, *cărare*<sup>65</sup>,
- de obicei „considerate ca fiind „de substrat dacic” sau, după caz, „împrumuturi din slavă” ori „din maghiară” – despre care D.U. afirmă, fără dovadă, că „sunt cuvinte [...] de substrat **alpin, din Italia**” [deci fără legătură cu obiectul prezentului capitol, *Stratul latin*], ca *balegă*<sup>66</sup>, *brad*, *bură*, *molid*, *talpă*<sup>67</sup>, *țap* [ar rezulta că și corespondentele în albaneză ale rom. *brână*, *molid*, *țap* ar fi tot de substrat alpin]

<sup>64</sup> „a da foc”; lat. *appre(h)endere* însemna „a prinde, a apuca”.

<sup>65</sup> „drum îngust”; lat. *carraria* însemna „drum de care”.

<sup>66</sup> *Balegă* era dat la p. 24 ca exemplu pentru substratul celtic.

<sup>67</sup> Explicat de Marius Sala încă din 1980 din lat. *\*talpa*; v. și Sala (2006: 62).

– la care D.U. corectează etimologia, ca it. *micio* „mâță” (considerat, ca și în română, formație onomatopeică, dar care ar exista și în „franceză și în multe alte limbi”<sup>68</sup>, în italiana standard *gatta*)

– „rămase până recent fără etimologie” și care „se clarifică prin comparație cu termeni dialectali din Italia”, de ex. *a leșina*<sup>69</sup>, *pânză*<sup>70</sup> (p. 67).

„Materialul lingvistic e greu de interpretat” (p. 67), recunoaște D.U. El afirmă că „româna e [?] poate **a fost!**] foarte apropiată de franceză”, dar „aproape n-a mai rămas urmă de asemănările respective.[!] Toscana, în schimb [...], și [totuși!] dialectele din sudul Italiei [...] *par* [italice D.U.] mult mai asemănătoare românei [sic] decât franceza. Cu toate acestea, **tipologic** [în ce sens?], româna e mai aproape de dialectele galo-italice decât de cele din sudul Italiei, deși asemănările cu Italia de sud se văd mai bine” (p. 67). Dar „limbile sunt mult mai diversificate pe teren” (p. 68).

**7.4.3.** La „metodă” nu se revine, dar, într-un nou subcapitol, intitulat numai **CORPUS**<sup>71</sup> (p. 68–69), care nu privește doar „româna și dialectele italiene”, D.U. enumeră sursele folosite: **a) glosarele din sec. VII–VIII** [de fapt și IX]; **b) latina medievală** (mai departe latina *târzie*); **c) textele medievale** [aldine D.U.] din sec. XIII–XIV în franceză (dar și unele în occitană)/cele mai vechi texte dialectale [din Italia și Franța]; **d)** [ar fi trebuit f)] atlasele și dicționarele dialectale (numai ultimele sunt incluse în una dintre *Bibliografi*); contrar cutumelor, sunt considerate „corpus” și d) limba albaneză și e) „corpusul [sic] de cuvinte de origine latină din **substratul** [aldine IVR] limbii croate”<sup>72</sup> (p. 68–69) – dar, corect, nu sunt socotite ca atare și celelalte limbi antrenate în comparație. Cu excepția glosarului lui Du Cange pentru latina medievală (însă nici la acesta nu se dă trimiterea completă), nu se precizează sursele/edițiile, care (în afară de dicționarele dialectale) nu figurează nici în vreo listă de izvoare.

**7.4.4.** Urmează două capitole integral și un al treilea parțial de fonetică.

Titlul primului dintre acestea cuprinde întrebarea: **FONETICA** [dar se citează și un fapt de morfologie]: **EVOLUȚIE COMUNĂ SAU INDEPENDENTĂ?** [în română și în dialectele italiene] (p. 69–72). Ea a rămas însă fără răspuns, D.U. recunoscând că „nu e totdeauna ușor de distins între acestea” (p. 69).

<sup>68</sup> Înregistrat la p. 177 în toscană ca *mucia miccia*, sp. *miça*, cu corespondente (discutabile) în alte limbi și dialecte, citate în nota 330; la p. 186–187 în Abruzzese și Apulia/Puglia.

<sup>69</sup> a leșina *to faint*, „cuvânt **marginal** [?] tipic”, este înregistrat (dar fără etimologie) abia la p. 121 și 202 pentru corespondentele română *lišná* și sard *lascinare, liscighinare*, traduse prin engl. *to slip, slide, glide*.

<sup>70</sup> < \**pandia*, în nota 120 (p. 120) privitoare la romand. *panosse*.

<sup>71</sup> În Ungureanu (2017b) se spune: „Cartea e bazată pe un material bibliografic imens: documente în latină din sec. **IX–XIV**, glosare latine din aceeași perioadă [?], cele mai vechi texte italiene dialectale, atlase lingvistice ale Franței și Italiei, aproape **două sute** [aldine IVR] de dicționare dialectale italiene și franceze” [din care în *Bibliografie* apar 143].

<sup>72</sup> Prezentat la p. 232–236.

Se dau apoi exemple din română și din diverse dialecte italiene privind evoluția de la latină la stadiul romanic pentru (aici numerotate) **I.1. Consoane** (inclusiv **Sonante** și **MUTA CUM LIQUIDA**), **I.2. Vocale**, **I.3. Accentul** și **I.3.1.** [nu există un **I.3.2.**] *Sincopă și prosteză* [sic], fără a răspunde însă de fapt întrebării din titlu. Majoritatea transformărilor sunt prezentate și în text, și sub formă de tabel în subcapitolul de la p. 72–74, FONETICA DIALECTELOR [italiene] NORDICE, unele (degeminare; dispariția consoanelor intervocalice *-b-*, *-v-*; conservarea lui *-gr-*; *-(l)li-* > *i*; păstrarea lui *pl*, *fl*; dispariția lui *-o*) și în tabelul *Romana* [sic] și *dialectele italiene – izoglose...* (p. 205-209).

D.U. consideră, de ex., că în cazul protezei (independentă de cea din Abruzzi) lui *a-* în aromână (dar cf. și abruzz. *arnâsce*, arom. *alavdu*, p. 184), „cauza subiacentă – hiper-accentuarea **galică** [în aromână?!] – e, istoric, aceeași”<sup>73</sup>.

În finalul subcapitolului, el constată, în general, și că, „în multe cazuri, izoglosele fonetice acoperă și zonele de la nord de linia La Spezia – Rimini<sup>74</sup> și cea de la sud de Roma – Ancona”<sup>75</sup> (p. 72), de unde reiese, contrar tezei sale, că paralelismele româno-italiene nu s-ar limita, de fapt, la dialectele septentrionale.

**7.4.5.** Prezentarea stratului latin începe cu **FONETICA DIALECTELOR** [italiene] **NORDICE** (p. 72–74) – neprecizate (v. mai sus **7.4.1.**), între care D.U. include, prin exemple, și Romanșa [sic], dar și Sicil. [sic] și chiar sarda! Este vorba de un tabel de un tip diferit de cele anterioare, cu 4 coloane dedicate nu cuvintelor, ci sunetelor din latină și rezultatelor lor în română, în dialect (se deduce: dialecte italiene nordice) și în toscană – care va fi tratată în volum ca și când ar fi unitară, fiind reprezentată prin câte o formă aleasă nu se spune cum. Ele cuprind rezultatele unor evoluții fonetice reflectate în cuvinte provenite din același etimon, de ex. *caballus*-*cal*-*caâl*-*cavallo* (care aici nu mai este considerat cuvânt de substrat, ca la p. 14). Faptele fonetice se referă la **CONSOANE**, inclusiv la grupuri de consoane (în special la **MUTA CUM LIQUIDA**) și la consoane intervocalice; la alte succesiuni de sunete; la **VOCALÉ**. Toate fuseseră prezentate, în cea mai mare parte, și în textul subcapitolului precedent.

Rezultatele în toscană ale lat. *-LI/-LLI-*, *-GL-* și *-Ș-* nu sunt redată în transcriere fonetică, ci în grafia italienei standard, prin *-GL-*, respectiv prin – (S)CI- (*battaglia*, *caglio*, *vegliare* etc.; *lasciare*), la fel și în tabelul din subcapitolul *Romana* [!]<sup>76</sup> și *sub-dialectul lombard alpin*.

**7.4.6.** Subcapitolul **FONETICĂ ȘI LEXICOLOGIE** – mai bine zis *lexic* – (p. 75–76) pornește de la truismul că „evoluția fonetică și lexicală a limbii sunt

<sup>73</sup> De exemplu, studiind „la protesi di *a* in aromeno, nelle parlate dacoromene e nei dialetti italiani meridionali a vocalismo *siciliano*”, Ferro (2005: 50) a ajuns însă la concluzia că „in ciascuno sistema linguistico le cause che hanno portato allo sviluppo dell’elemento protetico sono state profondamente diverse e legate alle differenti „esigenze” dei tre sistemi”.

<sup>74</sup> Linia La Spezia – Rimini (la p. 71 La Spezia–**Roma**)/*Massa – Senigallia*, parțial contestată, desparte Romania occidentală și Romania orientală.

<sup>75</sup> Care desparte dialectele italienești centrale de cele meridionale.

strâns legate” (p. 75). Idee pe care D.U. o ilustrează prin exemple de dispariții/înlocuiri de cuvinte latine din română și din diverse dialecte romanice (italiene, retoromane) din cauza omonimiilor și a corpului fonetic prea redus, rezultate prin evoluția fonetică etc. Subcapitolul îi prilejuiește autorului și evocarea fugitivă a dalmatei, la care va trimite și în unele note de subsol la tabelul de la p. 121 ș.u.

**7.4.7.1.** Alegerea, dintre toate varietățile italiene, a subdialectului lombard alpin<sup>76</sup> din Ticino (**Elveția** italiană/Alpii elvețieni) pentru subcapitolul comparativ următor, **ROMANA ȘI SUB-DIALECTUL LOMBARD ALPIN**<sup>77</sup> [sic] (p. 76–85), se bazează pe afirmația lui D.U. că „româna are multe trăsături comune cu lombarda alpină vorbită în Canton[ul] Ticino”/Tessin (p. 76).

Se dă un prim tabel (p. 77–78) cu 5 coloane: Criteriu, română, lombarda din Canton[ul] Ticino, italiană [de data aceasta **nu toscana**] și, ultima!, Nr. [de ordine] – cf. Li>i/Ital. Li>Gli: **fiu-fi, fiu-figlio** etc. „Criteriul” este reprezentat de 17 fenomene care privesc, în elementele latinești moștenite (etimoanele nu sunt însă specificate), cu precădere tot **fonetica: CONSOANE** (degeminare – rubrică vidă!; păstrarea<sup>78</sup> lat. PL<sup>79</sup> față de palatalizarea în toscană (plin-plen-pieno); spirantizarea lui V și > Ø<sup>80</sup> (a la-lauà-lavare); rotacismul lui -L-: moară-mora-mola ș.a.) și **VOCAL** (nediftongarea lui E accentuat (cer-cell-cielo); EN>IN (**dinte-dint-dente**); căderea lui -o (cald-cald-caldo); Ó latin accentuat > U (bun-bun-buono); conservarea lui U: dulce-dulc-dolce). Tot la **VOCAL** sunt consemnate și unele fapte de **morfologie** (articolul **ul** – postpus! – față de *il, lo* [**nu el**] – antepus; pluralul asilabic prin palatalizare<sup>81</sup> sub acțiunea lui -i (dinți-denç-denti); infinitive scurte: a lăsa-lassà-lasciare), iar la criteriul **MORFOLOGIE** apare numai problema genului a 7 substantive masculine sau neutre în latină, care au devenit feminine în română (*sare* etc.) și în subdialectul lombard alpin (*sal*) și masculine în toscană (*sale*) și în alte dialecte italiene sau varietăți romanice<sup>82</sup>. D.U. nu arată însă dacă toate aceste evoluții se produc numai în română și în dialectul lombard alpin sau și în alte zone din România<sup>83</sup>: de ex. în sardă (campidaneză și logudoreză), *pl-* nu se palatalizează.

În continuare dăm peste o... „bombă”: D.U. „sugerează” ipoteza potrivit căreia „când romanii au cucerit Dacia, au colonizat-o cu locuitori din **Galia**

<sup>76</sup> Din subgrupul galo-italic.

<sup>77</sup> Lomb. apărea, prin exemple, și în FONETICA DIALECTELOR NORDICE. Lombarda alpină din Ticino nu va figura ca o subdiviziune sub **3. Lombardo** (p. 129–143) în tabelul în care sunt reunite date din toate dialectele italiene și în care apare uneori localizarea Ticino.

<sup>78</sup> Deci element de „conservatism”, nu inovație.

<sup>79</sup> Și în dialectul venețian până în sec. XIII (v. p. 71).

<sup>80</sup> Și în ladină (p. 69).

<sup>81</sup> Și în dialectul emiliano-romagnol și, din grupul retoroman, în ladină.

<sup>82</sup> Dar unele și în dialectul piemontez și venet sau/și în alte două sau trei limbi romanice, iar *flor* în toate.

<sup>83</sup> O excepție o constituie prezentarea amănunțită, la p. 80–83, a repartiției geografice în România a rotacismului lui -l-.

**Cisalpină**<sup>84</sup> [...] – o zonă circumscriasă la Lombardia de vest, Liguria și Ladinia de azi” (Ticino nefiind menționat expres) – deși „la cucerirea Daciei, **trecuse[ră] abia un secol și trei decenii** [aldine IVR] de la cucerirea celților alpini”.

El se bazează pe trei argumente:

a) „Dacia e mai aproape de Italia de nord”;

b) romanii „știau că populațiile din Alpii **reci!** [...; aldine IVR] erau mai adaptați la [poate mai adaptabile pentru!] viața în Carpați [ca și când romanii ar fi colonizat în Dacia numai Carpații], și au folosit acest criteriu”[!];

c) „sărăcia” locuitorilor din Alpi, pentru care „părăsirea unei zone sărace era o opțiune [!] bună” (p. 78) – de parcă ar fi vorba de alegerea emigranților moderni în favoarea unui câștig mai bun în afara țării lor.

Parafrazându-l pe Ungureanu (2017a), trebuie amintit din nou că el nu este „de meserie istoric”. Or, și aceasta este o problemă de resortul istoricilor, care susțin, în general, pe bază de dovezi, proveniența coloniștilor civili ai Daciei mai puțin din Italia de astăzi (deoarece acolo populația se rărise, iar împărații interzisese războierile noiilor teritorii cu cetățeni născuți în Peninsula) și mai mult din imediata apropiere a Daciei (probabil mai ales cu traci deja romanizați).

Dacă tot abordează astfel de aspecte extralingvistice, D.U. nu pune însă problema, în cadrul condițiilor complexe în care a evoluat Dacia în timpul și după stăpânirea romană, și a originii **militarilor** ajunși în Dacia, care, stabiliți inițial în castru și apoi lăsați la vatră, ca *veterani*, au avut, alături de civili, un rol esențial în romanizare. Autorul nu atinge nici problema păstrării legăturilor cu Imperiul după retragerea aureliană și a căilor de comunicații active în acest proces, care au fost invocate atât de istorici, cât și de lingviști.

„Latina pe care o vorbeau [locuitorii Alpilor] avea cuvinte celtice; multe cuvinte celtice au intrat și în latina **standard**” [?] (p. 78). „Avem, probabil, următoarea situație: latina standard, din Roman [sic], cu puține cuvinte celtice, și latina vorbită din Galia cisalpină, cu multe cuvinte celtice”. „Putem deci forma [sic] presupunerea că soldații și colonii [originari!] din nordul Lombardiei vorbeau o latină populară cu multe cuvinte celtice”, deoarece „un termen bun de comparație ni-l oferă franceza, foarte bogată<sup>85</sup> în cuvinte celtice, din care o mare parte existaseră deja în latina vorbită în Galia” (p. 79).

**7.4.7.2.** D.U. invocă în sprijinul teoriei sale un fel de „studii de caz” din domeniul morfologiei și al foneticii (titlurile îi aparțin):

**Genul** (p. 79)

Este vorba de **genul** în limbile romanice a numai 6 substantive<sup>86</sup>: *fel, flor, hibernum, mel, sal, sudor* (reprezentate într-un mic tabel), care erau neutre sau

<sup>84</sup> Galia Cisalpină era o provincie a Republicii Romane situată în nordul Italiei de astăzi, care corespunde regiunilor moderne Emilia-Romagna, Friuli-Venezia Giulia, Liguria, Lombardia, Piemont, Trentino-Tirolul de Sud și Veneto.

<sup>85</sup> La p. 24 însă, D.U. evaluase cuvintele de substrat (celtic și alpin) din franceză drept „puține”!

<sup>86</sup> La p. 78 erau șapte; acum nu mai apare *lumină*.

masculine în latină, dar care au devenit feminine „în română și lombarda din Bormio<sup>87</sup> [dar și în alte două sau trei limbi romanice, iar *flor* în toate], pe când în toscană sunt masculine”; dintre acestea, *fel*, *flor* și *sal* apăruseră și în tabelul de la p. 78; problema genului la *floare*, *iarnă*, *miere* va fi semnalată și în tabelul de la p. 133–134 și la p. 213.

#### **Numeralul DOI** (p. 79–80)

Bazându-se numai pe cele două forme de gen ale numeralului „doi” (care se vor relua și la p. 92, precum și în tabelele de la p. 118 și 127 și la p. 215) în română și în lombardă, occitană, piemonteză, portugheză și venețiană (pe când în toscană și în franceză are un singur gen), D.U. postulează că „a existat un continuum [?] lingvistic între Raetia, Italia de nord, Pannonia și Dacia, întrerupt prin anii 400, după care româna s-a dezvoltat separat”.

D.U. afirmă, fără nicio dovadă și fără legătură cu tema cărții, și că „nu e exclus ca o parte din populația Pannoniei romanizate să se fi retras spre Munții Apuseni” (p. 79).

#### **Rotacismul lichidei intervocalice -L-** (p. 80–83)

D.U. consideră acest fenomen (reprezentat și în tabelul precedent, în cel de la p. 207 ș.u. și pe hărțile corespunzătoare) drept „trăsătura cea mai tipică [?] limbii române”. El este prezentat pe larg (cu trimiteri în cel mai bun caz aproximative) așa cum se prezintă în a) *Lombarda alpină și lombardă* [!], b) *ligură*<sup>88</sup>, c) *Ladino*<sup>89</sup> (rar), d) *friulană* (foarte rar), e) *Piemont*<sup>90</sup> și *occitana vivaro-alpină*, f) *Emilia-Romagna* (accidental, rar), g) *Apulia – Basilicata – Molise* (reflexe accidentale sau „relicte galo-italice”), h) *Sardinia*, i) *Sicilia* (unde parțial „se datorează influenței gallo[sic]-italice”) ș.a., de multe ori cu echivalente în rom. *care*, *dor*, *ger*, *gură*, *înger*, *moară*, *Nicoară*, *tare*, *a vrea*; cf. și arom. *câroare* [sic].

#### **Distanțe Levenshtein** (p. 83–84)

În cadrul aceleiași subcapitol, D.U. introduce un excurs despre **Distanțe Levenshtein**<sup>91</sup> (p. 83–84), dar nu explică nici aici termenul, însă cel puțin îl exemplifică printr-un singur caz concret. Într-un minitabel cu 5 coloane (nr., transf. fonetică, română, dialect [lombard de vest?] și sistemul toscan) se dă un singur exemplu: transformările fonetice de la lat. *sibulare* la rom. *șuiera* și la it. dial. *šwiră*, *šurė*, *šyurė* (față de tosc. *siblá*). D.U. consideră că aici „româna și lombarda

<sup>87</sup> Localitate din nordul Italiei situată în Alpi, în Lombardia.

<sup>88</sup> În *Rime genovesi...* (sec. XIII-XIV), D.U. găsește și alte „echivalențe fonetice și lexicale cu româna” (p. 81).

<sup>89</sup> Era de preferat forma românească *ladină*, ca la p. 99, *ladino* referindu-se în lingvistica romanică (și) la o varietate de iudeospaniolă.

<sup>90</sup> Regiune din Italia înconjurată pe trei părți de Alpi.

<sup>91</sup> Termen din IT, *distanța Levenshtein* dintre două șiruri de caractere constă în numărul minim de operații (inserare sau „ștergere” a unui caracter ori înlocuire a unui caracter cu altul) necesare pentru a transforma primul șir în celălalt. Există însă pericolul ca aplicarea lui să ducă la un fel de... lingvistică pe hârtie.

de vest au **până la patru**<sup>92</sup> **distanțe** Levenshtein în comun”: palatalizarea la *ș*, asimilarea vocalică la *u*, spirantizarea, rotacismul (p. 83–84). „Multe [ce?] sunt moștenite și nu recente sau independente; le putem găsi în cele mai vechi documente lombarde sau ligure” (p. 84). D.U. nu precizează însă câte astfel de distanțe despart cuvinte din română și din alte dialecte italiene sau în general romanice, precizare în afara căreia faptul semnalat nu este semnificativ.

**7.4.7.3.** Revenind la tema subcapitolului – *Româna și sub-dialectul lombard alpin* –, D.U. afirmă că a „identificat mai multe domenii în care româna și nordul Italiei – Galia Cisalpină sau Padania<sup>93</sup> – diverg față de toscană și diverg în altă direcție decât toscana față de latină” [italice D.U.] (p. 84; v. și p. 66).

Cele 9 criterii, prezentate într-un nou tabel, cu 6 coloane: nr., criteriu, latină, toscană, galo-italică<sup>94</sup> (în general – nu numai lombardă alpină) și română, țin de lexic, de formarea cuvintelor, de morfologie și de fonetică și sunt următoarele (dau exemplele în ordinea coloanelor):

lexic:

– latin, de ex. torbidus-torbido-turbulo-tulbure (dar la două serii nu apare baza latină: – solamente-numa-numai; – concimare-ingrassare-a îngrășa);

– de substrat [deși suntem la capitolul *Stratul latin*], de ex. letamen-tosc. letame – dar galo-it. bileka-rom. balegă;

– prefixe: lat. dis-, ex-: spogliare-despoia-a despoia [sic]; volare-svolare-a zbură; morfologie:

– accent (rubrică rămasă vidă)

– gen: la anumite cuvinte latinești „variabile”, devenite masculine în toscană și feminine în „galo-italică” [și română] (aici numai 4 exemple: *fiere*, *floare*, *miere*, *sare*, în celelalte coloane fără forme); numeralul *duo* rămas cu formă unică în toscană (*due*), ca în latină, și devenit cu două forme, diferite pentru cele două genuri, în galo-italică (*dui*, *due*) și în română (*doi*, *două*);

– desinențe verbale: volunt-vogliono-volo; voro-vor;

fonetică:

– vocalism: bonus-buono-bun-bun;

– consoane: -B-: febris-febbre-fiore-fiori-fiori, -LI-: caballi-cavalli-cai-cai; metateză: integrum-intero-intregħ-intreg<sup>95</sup>; denazalizare: quantum-quanto-quatt-cât; rotacism: mola-mola-mora-moară (p. 84–85).

Unele din aceste exemple se regăsesc în tabelele de la p. 129–143 și 205–215.

**7.4.8.** Urmează subcapitolul ROMÂNĂ ȘI CELTA (p. 85–89). Invocarea și aici a limbii celților, deși reprezintă *nu stratul latin*, ci un **substrat** și cu toate că fusese tratată anterior prin raportare la franceză, s-ar putea lega de „**stratul latin**”

<sup>92</sup> La harta FLUIER/ȘUIER se va spune că *șur* „se apropie [...] de română [...] cu **cel puțin trei distanțe** Levenshtein” (p. 271).

<sup>93</sup> *Padania* denumește valea Padului din nordul Italiei.

<sup>94</sup> Termen neinclus în clasificarea dialectelor italiene de la p. 99 și în tabelul în care sunt reunite datele din toate acestea (p. 121).

<sup>95</sup> „Accidentele, chiar mai mult ca regularitățile fonetice – va spune D.U. la harta INTEGRU – ilustrează originea comună” (p. 272).



numai în măsura în care se presupune că unele cuvinte celtice intraseră inițial în latină și s-au moștenit în limbile romanice ca elemente latine.

Este singurul subcapitol de acest tip în care, nu se știe de ce, nu se oferă niciun tabel (în timp ce pentru albaneză se dădeau chiar patru), în ciuda ponderii acordate de D.U. presupusului element celtic din română. În sprijinul relațiilor dintre română și celtă sunt aduse separat argumente fonetice, dar mai ales lexicale.

**7.4.8.1.** Astfel, sub **Argumente fonetice** (p. 85–86), D.U. spune că „există argumente fonetice și lexicale [aldine IVR] care sugerează un substrat celtic în latina [?; deci nu în română!] care avea să fie adusă ulterior în Dacia și vorbită acolo” și citează transformările lat. *qua, gua; se, si* > rom. *pa, ba*, respectiv *șe, și*, cu „paralele interesante în celta galică”.

Se dă imediat un mic tabel cu numeralele pentru „4”, „6” și „7” în latină, în română și în limbi celtice moderne<sup>96</sup>: bretonă (numai pentru „4”), Cornish, galeză/gaelică (Welsh), irlandeză și Scottish Gaelic; imediat mai sus se menționase și „celta galică”, posibil abreviată gal., cu formele *petru-*, *petuarios*, *paetrute* pentru „4” și *petrudecameto* pentru „14”, fără a se pomeni originea lor imediată și nici cea îndepărtată.

D.U. introduce și noțiunea de „substrat celtic invizibil” în franceză și italiană, ilustrată prin rolul presupus jucat de omonimia (foarte relativă) dintre împrumutul germanic *blanc* și celticul preexistent *\*blaro*. Un fenomen relativ similar este invocat și pentru rom. *adânc*, presupus contaminat cu un cuvânt celtic (p. 86).

**7.4.8.2.** Despre **Argumentele lexicale** (p. 86-89), D.U. spune că sunt „mai bune [evident, pentru tezele sale]. Unele cuvinte cu etimologie nesigură sau necunoscută în română pot fi comparate cu echivalentele lor în galică sau [...] în altă limbă celtică”. Cu acest prilej, D.U. folosește în legătură cu *afină* termenul *fals pozitiv*<sup>97</sup>, fără explicații (utilizase acest termen în sens statistic în *Relațiile lexicale...*, p. 204–205).

Concluzia lui D.U., după ce discută și rom. *balegă, beregată, brad, buștean, buze, Carpați, cetină, cucuruz, doină, gușă, a se îmbrăca, larice, mare, măceș, mânz, mic, molid, tare, zadă, zâmburu, zmeură* (p. 86-88) și apoi *cioc, mătură, a schimba* (p. 89), este: „zece etimologii bune [pentru „demonstrația” lui!]: *balegă, beregată, brad, buze, larice, mare, mânz, molid, zâmburu* [„moștenit [...] din *\*giembrum*”<sup>98</sup>], *zmeură*” (p. 88) etc., cu harta distribuției zâmburului după *European Forest [Genetic] Resource[s] Programme* (p. 89).

<sup>96</sup> D.U. nu precizează că, spre deosebire de limba dacilor, limba galilor, relativ puțin atestată și ea, primește, prin analogie, sprijinul limbilor insulare încă vii din aceeași ramură.

<sup>97</sup> *Fals pozitiv* este numit în **medicină** subiectul indicat de un test diagnostic ca bolnav, deși nu suferă de afecțiunea în cauză.

<sup>98</sup> D.U. a înțeles și reprodus greșit soluția lui R. Viredaz (încă o dovadă că afirmațiile din carte ar trebui verificate pas cu pas). Din faptul că Viredaz scrie etimoanele cu majuscule (cum se redau uneori cuvintele latinești), D.U. a dedus că ar fi vorba de un termen **moștenit din latină**, ceea ce autorul nu spune. Dar „la phonétique du romanche et la comparaison avec le roumain *zâmburu* ‘arole’ imposent un prototype [...] probablement *\*GIAMBRUM* pour le roumain. [...] Le mot romanche et roumain pourrait être dérivé du **celtique** *\*giam-*” (Viredaz, R., „Étymologie du romanche *schiember* ‘arole’”, <http://www.atilf.fr/cilpr2013/programme/pdf/Resumes.pdf>, p. 257, consultat la 07.03.2028).

**7.4.9.** Subcapitolul VOCABULARUL<sup>99</sup> [fără să se precizeze al cărei limbi] (p. 90-94) se bazează pe ideea că „mărturia dialectelor [italiene] e mai importantă decât a limbii italiene literare” (p. 90). Se face referire la nu se știe ce listă și se prezintă diverse situații răzlețe, dintre care despre unele (ca *album*, *altus-alter*) mai vorbise (de parcă D.U. nu se îndură să nu pună în carte, chiar de mai multe ori, tot ce tocmai va fi aflat), ca:

- a) substantive [și verbe] „jetabile” [sic], precum cele pentru „a lua”, „muncă” ș.a.;
- b) numele zilelor săptămânii, la care „româna, spaniola și unele dialecte italiene păstrează forma fără sufixul [sic] *-dies*”;
- c) perechi de sinonime păstrate, ambele, din latina târzie, deși D.U. recunoaște că „nu au valoare diagnostică” [pentru ce ?];
- d) *album* păstrat în română, română și în trei sate din Sardinia;
- e) omofonele provenite din *altus* și *alter* – situație rezolvată în provensală și română prin prefixare;
- f) cuvinte romanice împrumutate de slavi<sup>100</sup> și reîmprumutate de română (*făclie*, *oțel*, *oțet*, *pătrunjel*<sup>101</sup>, *ulei*), „așa cum franceza a împrumutat din engleză” *sport*, *tennis* [!];
- g) „pronumele ne-definite [sic], locuțiunile conjuncționale” – „friabile” [sic];
- h) cuvinte comune românei și francezei și absente din Italia: un singur exemplu, *a împrumuta*; tot aici, D.U. afirmă că „româna aparține **tipului** [?] galo-italic” [cf. *a descărca*, *a descoase*, *a descoperi*], numai pe baza observației lui G. S. Hull<sup>102</sup> potrivit căruia „galo-italica preferă prefixul *dis-* pe când toscana preferă *ex-*” și a faptului că sufixul rom. *-tură* „există și în latina medievală, dar numai în zona cisalpină, în Lombardia” (p. 91); la p. 84, D.U. menționase ambele prefixe la galo-italică (*despoia*, *svolare*), față de tosc. *spogliare* și *volare*, fără prefix;
- i) „pronumele nedefinite it. *ne*, *ci*, fr. *en*, *y*, și partitivul *del pane/du pain*” – inexistente în portugheză, română și spaniolă; sufixul adverbial *-mente* – absent din română (p. 91–92);
- j) unele cuvinte diferite în toscană (*mucca*, *maiale*) față de celelalte dialecte italiene, care au *vacca*, *porco* ș.a. (p. 92).

<sup>99</sup> Spre deosebire de faptele de fonetică și de lexic, cele de **morfologie**, **mai reduse**, și cu atât mai puțin cele câteva elemente de **sintaxă** menționate în diverse locuri (mai ales în tabele) nu sunt grupate de obicei în subcapitole speciale.

<sup>100</sup> Problemă care va fi reluată sub **Cuvinte latine împrumutate de slavi din Romania submersa** (p. 232).

<sup>101</sup> DEX lat. *petroselinum*.

<sup>102</sup> Cu acest prilej, D.U. se exprimă, într-o notă, despre G. B. Pellegrini în același stil în care o va face despre lingviștii români în Ungureanu (2017a).

Urmează noi studii de caz, mai scurte sau mai dezvoltate, privind aspecte foarte diferite, care se vor regăsi și în tabelele de la p. 121–204 (titlurile au fost date de D.U.):

### Numeralele

Nu se vorbește decât despre numeralul „2” (care fusese discutat și la p. 79–80): „există o **centură** centrală [?] – cu excepția Spaniei – cu două numeralie [= forme] pentru masc. și fem. și o **arie exterioară** – franceză și toscană”.

### Românescul *a se uita*

D.U. propune o etimologie germanică, cu „un corespondent bun [?] în genoveză”; originea germanică propusă pentru *ciuf* (p. 92) a fost susținută mult înaintea lui D.U. (cf. DELR).

### Curcubeu<sup>103</sup>, arcobaleno

Exemplu ne semnificativ pentru temă.

### Gură

„Despre *gula* / *gură* s-a discutat suficient. [...] Termenii diferiți pentru *gât* sunt diagnostici.” [pentru ce?]

### Coincidențe de vocabular

„Româna are în comun cu **ligura**<sup>104</sup> câteva împrumuturi arabe [nu directe în română] și turce [sic] neprevăzute – ca rom. *geaba*, Lig. *giabba*; rom. *hamal*, Lig. *camallo*. Cu friulana, *gromada* și *smetana*, slave; cu ladina, *lotr*, probabil re-împrumut [?] din slavă<sup>105</sup>. Nu reiese în ce măsură aceste coincidențe între **împrumuturi** (care vor fi tratate la p. 215–241), dacă sunt reale (nu se dau atestări, etimoane plauzibile, sensuri), ar fi semnificative pentru obiectul capitolului și al cărții.

### Limba greacă

*A mirosi* ar fi împrumutat nu din slavă, ci din greacă (p. 93) – dar D.U. nu-l citează în acest sens pe Ciorănescu; fără legătură cu obiectul capitolului și al cărții.

### Articolul (inclus la VOCABULAR, deși ține de morfologie<sup>106</sup>)

Se vorbește despre analogii cu articolul rom. *-ul* în lombard [sic], Emiliano – Parmigiano [sic] (p. 93–94), deși acolo, ca peste tot în România în afară de română, articolul definit este antepus.

**7.4.10.** În subcapitolul **Româna și primele glose romanice**<sup>107</sup> (p. 94–97), D.U. afirmă, pe baza acestora, că „există numeroase coincidențe între română și franceză, fără echivalent italian (toscan) care sunt **diagnostice** pentru o origine **nordică, galo-italică, a primilor coloniști din Dacia**” [?], precum *a ascunde* (REW panromanice), *a descoperi*, *a împrumuta*, *a înjunghia*<sup>108</sup>, *pană*, *rău*, *a ști*, *teacă*

<sup>103</sup> V. discuția etimologică la Ciorănescu ș.a.

<sup>104</sup> Echivoc; aici dialectul, nu limba de substrat.

<sup>105</sup> „Cuvântul slav e împrumutat din lat. *latro*”, p. 231.

<sup>106</sup> La p. 77 era inclus la **VOCAL**.

<sup>107</sup> Printre care sunt menționate, fără rost, și unele în care n-a găsit „nimic pertinent” (p. 95), în orice caz nu pentru comparația cu româna.

<sup>108</sup> În DEX < *junghi*.

(p. 94). Din diversele glose se semnalează corespondente ale rom. *albie*, *a arunca*, *burete*, *curechi*, *galben*, *a închide*, *păcură*, *păduche*, *pământ*, *pepene*, *râie*, *rost*, *seceră*, *soc*, *sughiț*, *sunătoare*, *untură* ș.a.

D.U. a considerat apoi că merită o tratare specială (fără legătură cu glosele) cuvântul **pălărie** (p. 97) „din *pilleolus*, atestat la Horațiu”, la care „e posibilă și o interferență cu *pelliris*”, legate de lat. *pilleum* [la Ciorănescu „probabil din it. *cappelleria*”].

După care adaugă, tot fără legătură cu cele precedente: „Există între română și **franceză asemănări** subtile, care le **grupează** pe cele două **împreună** și le separă de toscană” [aldine IVR], ca *acolo* (în DELR comparat cu v.ptg.), *închis* ș.a. „S-ar putea obiecta că aceste fapte de limbă au putut exista în toscană și au dispărut. Obiecția e neglijabilă: avem suficiente texte italiene vechi pentru a cunoaște bine limba vorbită atunci” (p. 97). Obiecția mai importantă este, însă, că asemenea asemănări răzlețe nu au semnificația pe care le-o acordă D.U.

**7.4.11. Subcapitolul Latina târzie din Gallia [trans-] și Gallia cis-alpină:** [sic] (p. 98) prilejuiește atestări și mici intervenții, de fapt în general fără referire la latina târzie, în legătură cu istoria cuvintelor rom. *a bușuma*; *caier* (care „nu poate veni din *\*caulus*” [cum a reținut și DELR], ci din lat. *colus*, „printr-o sufixare care nu mai e transparentă”); *cană* („o origine clară nu e posibilă”; DELR germ.); *jumătate*; *zănatic* ș.a.

**7.4.12.** D.U. a considerat că merită o tratare specială și **Pluralul venețian**<sup>109</sup> (p. 98-99). Aici se fac, pe baza celei mai vechi ediții (din 1494) a manualului de limba germană al lui Adam von Rottweil, *Libro utilissimo...* [Adamo de Rodvila, *Introito e porta*], referiri la forme de plural asemănătoare cu rom. *cețăți*, *săptămâni*, *urechi* sau *păcate* (p. 98). Însă „uneori româna și toscana [își] corespund în opoziție cu venețiana” (cf. rom. *coaste*, *veșminte*).

La p. 151 va fi citat pluralul ven. *cordi*, comparat cu rom. *corzi*, it. standard *corde*; pluralul asilabic prin palatalizare a fost menționat în tabele și la p. 77 – ca element comun cu subdialectul lombard alpin (cf. rom. *dinți*) – și va fi înregistrat la p. 214 ca inovație în Lomb. Lad. E-R (cf. rom. *oameni*).

**7.4.13.** Din nou sub titlul, de data aceasta nejustificat, VOCABULARUL (p. 99), s-a rătăcit... hodoronc-tronc!, fără niciun rost aici, „clasificarea”, cel puțin discutabilă, a dialectelor italiene propusă de D.U. Ea ar fi trebuit dată înainte de primul subcapitol referitor la fonetica dialectelor [italiene] nordice) (p. 72-) și, eventual, reluată înaintea tabelului dedicat dialectelor italiene (p. 121-), de unde lipsește o asemenea prezentare. Fără a se referi la niciuna dintre clasificările propuse de italieniști (cu privire la care v. mai sus 7.4.1.) și în opoziție cu părerea actuală aproape unanimă a romaniștilor, D.U. include printre dialectele italiene varietățile retoromane, precum și limba sardă. De fapt nici nu este vorba aici de o clasificare, ci de o simplă enumerare de limbi și de varietăți, care nu coincid în

<sup>109</sup> Nu se explicitează distincția dintre **subdialectul venețian** și **dialectul venet**.

toate cazurile cu cele care vor fi incluse de însuși D.U. în tabelul de la p. 121 ș.u. Termenul galo-italică, folosit în tabelul de la p. 84-85, nu se regăsește aici.

Apare un alt text rătăcit, care nu se înțelege la ce se referă: „am folosit [unde?] *italice* pentru glose atunci când cuvântul nu are un echivalent exact: desc' mortid (lombardă, Verzasca): *ancora caldo*” (p. 99) [?!].

**7.4.14.** Urmează SPANIOLĂ VECHĂ ȘI CATALANĂ [sic] (p. 99–100), subcapitol fără niciun text în care să se comenteze semnificația pentru subiectul lucrării a situației din aceste două limbi, deși D.U. va afirma mai departe că „există un nucleu catalan-occitan-romans<sup>110</sup>, un continuum, și probabil româna îi aparține” (p. 117). Subcapitolul nu cuprinde decât un tabel cu cca 30 de cuvinte (presupuse din stratul latin), cu 3 coloane, **Română**<sup>111</sup>, **Catalană** și [traducerea în] **Engleză**<sup>112</sup>, ca a adormi-adormir-to fall asleep, deci fără o coloană separată pentru vechea spaniolă (de ex. lipsesc formele spaniole corespunzătoare rom. *fierbe, frumos, iapă, mai adv., masă* ș.a. – clasicele exemple prin care se ilustrează concordanțele dintre română și spaniolă ca arii laterale ale României); la unele cuvinte apar mențiunile *sp.* sau *Nav.* ori *cat.* sau *c.*, la altele nicio precizare. Ar fi semnificativ dacă aceste cuvinte ar exista numai în limbile avute aici în vedere, dar, de ex., a tremura-tremolar *c.*-to tremble se regăsește, chiar la D.U., și în oc. tremourar (p. 115) etc.

**7.4.15.** În subcapitolul FRANCEZA MEDIEVALĂ (p. 100–107), D.U. afirmă: „Asemănările între franceză și română nu ne interesează în sine, ci doar în măsura în care franceza **veche**<sup>113</sup> [aldine IVR] are în comun trăsături fonetice și lexicale *exclusive* [italice D.U.] cu lombarda” (p. 101) – condiție care nu se pune în toate cazurile.

Se prezintă, sub **Morfologie**, problema auxiliarului din franceză (*avoir/être*) la perfectul compus al verbelor de mișcare (p. 101–102), fără a se arăta semnificația pentru tema cărții.

Se dă apoi (p. 102–107) un tabel cu peste 100 de cuvinte presupus moștenite din latină, cu 4 coloane: **română**, **fr. sec. X–XII**, **fr. modernă** (care, în multe cazuri, are alt cuvânt decât franceza veche) și **meaning**<sup>114</sup> [traducerea, care nu era necesară, în engleză], cf. ades, adesea-adés-souvent-often etc. –, deci fără nicio comparație cu lombarda.

La sfârșitul tabelului, sub **sufixe**, se include rom. rugăciune [probabil moștenit gata format]/v.fr. temptacium/fr. mod. temptation [?].

Tabelul este însoțit de numeroase note de subsol în care se dau citate din texte vechi în care sunt atestate cuvintele franceze respective.

<sup>110</sup> În text apare de două ori, greșit, *romans* în loc de *romand*.

<sup>111</sup> *râu* însă fără corespondent.

<sup>112</sup> Care uneori lipsește (a amorți-amortar-), iar când este diferită se dă în fiecare coloană: bărbat *man* – bărbat *bearded*.

<sup>113</sup> Nu se distinge între franceza *veche* și franceza *medie*.

<sup>114</sup> Ultimele două coloane sunt uneori vide.

**7.4.16.** În subcapitolul destul de amplu OCCITANĂ ȘI PROVENSALĂ<sup>115</sup> [sic] (p. 107-116), D.U. mărturisește: „Studiul asemănărilor dintre occitană și română n-a intrat în planul nostru inițial [deși va vorbi mai departe despre „un nucleu catalan-occitan-românș” [sic] (p. 116)]. Cu toate acestea, occitana are izoglose care o apropie de grupul italian și o separă de franceză. A identifica (în romandă, piemonteză, lombardă) izoglose cu limba română ar fi incomplet, fără a trece în revistă și datele lingvistice occitane”. Astfel încât, în încheierea apendicelui *Romanian and the Italian dialects*, se vor sublinia asemănările dintre română și occitana de est – dialectul vivaro-alpin (p. 251).

D.U. dă întâi câteva exemple din texte vechi pentru a ilustra faptul, fără a se evidenția legătura cu tema cărții, că „în occitană, persoana III pl. are alternativ forme lungi și scurte” (p. 107).

Urmează (p. 108–116) un tabel cu peste 200 de cuvinte (de diverse origini, cu etimoane în general neprecizate: moștenite din latină, dar și de substrat, slave, chiar împrumutate mai recent, cf. *domestic sec. XVI*), cu 3 coloane: **Română**, **Occitană** (deși occitana nu este unitară; uneori cu precizarea localizării sau a unui text vechi: *Boecis*), și **Franceza modernă**<sup>116</sup>, de ex. acel-aquel, aicel-ce, cet etc.; pe lângă elemente de ordin lexical, sunt incluse și patru fapte de morfologie. În coloana **Franceză** sunt date echivalente/traduceri mai ales ale cuvintelor occitane (adevăr-adveracion-*confirmation*), dar uneori nu apare niciun echivalent (așchie-asclon-; berc-berca-).

Și acest tabel este însoțit de numeroase note de subsol referitoare mai ales la occitană, dar uneori și la română, cf. „Româna trebuie să provină din zona dialectală unde existase cuvântul” a trimite-trametre-envoyer (nota 98, p. 115) [?].

Dacă întreprinderea ar merita, ar trebui însă verificate fiecare cuvânt și fiecare notă, pentru că există erori care se observă chiar la prima vedere, de ex. afirmația din nota 99 de la p. 115 că *a tremura* etc. este un cuvânt „panroman **inexistent în latină**” [aldine IVR], deși este atestat în latina vulgară.

**7.4.17.** Sub titlul **Romandă (francoprovensală)**<sup>117</sup> (p. 116–120) se prezintă „limba romandă (arpitană, valdotană, francoprovensală, *valaisan*)”<sup>118</sup>. Termenul cel mai folosit în romanistică este *francoprovensală* (fără cratimă), care nu „descurajează orice cercetare”, cum afirmă D.U., întrucât romanștii știu prea bine că nu este vorba de „un hibrid de franceză și occitană”.

Autorul afirmă, fără argumente, că „există un nucleu catalan-occitan-românș, un continuum, și probabil româna îi aparține”.

<sup>115</sup> Nu se explică raportul dintre cei doi termeni.

<sup>116</sup> Justificată în cazul vechii franceze, aici putea lipsi; la *zi* se dă, pe lângă fr. mod. *jour*, și v-fr. *di*, atestat în *Serments de Strasbourg*.

<sup>117</sup> Care ar fi trebuit scris, ca și precedentele subtitluri de același ordin, ROMANDĂ (FRANCOPROVENSALĂ).

<sup>118</sup> Conform notei 18 de la p. 125, unele „date lingvistice din **romandă**” [aldine IVR] sunt incluse și în partea din tabel referitoare la **Piemonte**.

Este alcătuit și un mic tabel înfățișând dezvoltarea: latină *meum, tuum, suum, mea, tua, sua* > lat. analog[ic] \**teum, \*seum, \*mea, \*tea, \*sea* în catal., occit., portug., rom. și română [sic], față de toscană *tuo, suo, tua, sua* (p. 116).

Urmează (p. 117–120) un tabel cu peste 100 de cuvinte, dispuse pe 3 coloane: **Română, Romandă** (care nu este însă unitară) și **Franceză** (care nu era absolut necesară) – de ex. afină-loufie-myrtille etc. –, uneori cu localizări și cu note de subsol mai ales pentru romandă.

Sunt incluse și unele fapte de morfologie și, separat, unul de sintaxă: tipul zicându-i-disant-l’i-lui disant.

Multe cuvinte se regăsesc (chiar la D.U.) și în alte idiomuri romanice supuse comparației (de ex. *acel* are corespondente nu numai în frpr. *equel*, ci și în oc. *aquei, aicel*; română, lombard *aquei* ș.a.). Așa că după parcurgerea tabelului îți poi întreba „Ei și?”. Pentru că este vorba de cuvinte care nu sunt proprii francoprovensalei, deci nu sunt semnificative pentru comparație, și care oricum nu țin de raportul română – dialectele italiene. Deși vorbește în treacăt la p. 107 despre izoglose ale francoprovensalei cu limba română, niciun comentariu nu prefigurează aici poziția pe care o va conferi D.U. arpitanei în raport cu româna în appendicele *Romanian and the Italian dialects* (p. 251).

**7.4.18.** Imediat după tabelul pentru **Romandă** începe o secțiune fără titlu<sup>119</sup>, deși foarte amplă și importantă, cuprinzând un tabel, neprecedat și neurmat de niciun text de comentariu sau cât de cât explicativ, în care se compară româna, dialectele italiene și italiana standard (p. 121-204).

Faptele, grupate după varietățile romanice din Italia și Elveția, sunt dispuse pe 4 coloane: **Română, Dialect, Italiană standard** și [traducerea în] **Engleză**, cf. acela-aquel-quello-that one etc.

Tabelul ar fi trebuit precedat de clasificarea varietăților lingvistice pe care se bazează, care fusese însă „lipită” greșit la p. 99.

Sub *Dialect* figurează 16<sup>120</sup> varietăți principale<sup>121</sup> (cu denumiri în română sau în italiană – chiar dacă au corespondent în română)/regiuni (la p. 99 erau numai 13 varietăți, dialectele meridionale figurând în bloc și abia apoi fiind detaliate): 1 Română; 2 Piemonte<sup>122</sup> (unde D.U. include, pe lângă varietatea italiană, și romanda (= francoprovensala) și occitana din zonă); 3 Lombardo (3.1. Comasco, 3.2. Lombardo orientale – Bergamasco, Valtellina); 4 Veneto<sup>123</sup> (4.1. Trentino<sup>124</sup>); 5 Ladino; 6 Friulană; 7 Ligure; 8 Emiliano-Romagnolo (8.2. Modenese<sup>125</sup>);

<sup>119</sup> În schimb, tabelul următor, privind IZOGLOSELE..., are un titlu propriu.

<sup>120</sup> Numărul 13 a fost dat de două ori.

<sup>121</sup> Uneori cu subdiviziuni, numerotate frecvent fără nicio consecvență.

<sup>122</sup> Inclusiv un cuvânt în iudeo-piemonteză pentru *coardă* (p. 126).

<sup>123</sup> **Dialectul**, nu limba de substrat. Nu se explicitează nici distincția față de **subdialectul venețian** (v. și *Pluralul venețian*, p. 98–99).

<sup>124</sup> Nu există 4.2.

<sup>125</sup> Nu există 8.1.

9 Toscano [forme diferite de cele din italiana standard]; 10 **Dialecte centrale**<sup>126</sup>: Marchigiano centrale (galo-italic) (10.1. Umbro & Laziale<sup>127</sup>); **Dialecte meridionale** [totuși!]: separate: 11 Abruzzese; 12 Apuglia/Puglia (12.1. Salentino/Taranto, 12.2. Lecce/Salentino); 13. Campano Napoletano (13.1 **Campano Benevento**<sup>128</sup>; **Apulo-Barese**); 13 [sic] Basilicata-Lucania; 14. Siciliano-Calabrese; 15. **Lingua sarda** [sic]; **Sassarese**<sup>129</sup>.

Se observă că varietățile retoromane (1. română, 5. ladino, 6. friulană) și 15. lingua [sic] sarda sunt incluse, fără niciun comentariu, printre dialectele limbii italiene. În schimb, nu se regăsesc separat aici, pe drept cuvânt, francoprovensala și occitana, la care se fac însă unele referiri sub Piemonte.

Dintre dialectele italiene, făcuseră obiectul unei analize separate, dar de un tip diferit, numai dialectele nordice în ansamblu și subdialectul lombard alpin (v. 7.4.4., 7.4.5.).

Pe lângă cuvinte și expresii se includ și fapte de **Morfologie**, accidental de **Sintaxă** (grupate sub aceste titluri sau răzlețe) ori de fonetică (*fl.*).

În subsol se dau numeroase citate din texte și se fac diverse referiri, pe care nu le-am putut verifica. Mi-a sărit însă în ochi o trimitere la *Appendix Probi*: „*masculus non mascel*” (n. 396), corect: celebrul *non masclus*. Este adevărat că D.U. nu este romanist, dar este clasicist „la bază” și ar fi fost de presupus și că a consultat celebrul *Appendix*. Or mai fi și alte greșeli/erori?

Despre cuvinte se deduce că sunt din „stratul latin”, dar figurează aici și câteva cuvinte de alte origini, iar informațiile sunt foarte neunitare.

**7.4.19.** Urmează, ca un fel de sinteză... tot analitică, subcapitolul recapitulativ **ROMÂNĂ ȘI DIALECTELE ITALIENE – IZOGLOSE FONETICE, LEXICALE, MORFOLOGICE ÎN COMPARAȚIE CU DIALECTUL TOSCAN STANDARD** [sic]<sup>130</sup> (p. 205–215). El cuprinde numai un tabel, fără niciun text de comentarii... „cu subiect și predicat”, în general pe 5 coloane: [Fenomenul]; **Dialecte italiene/dialectul italian**<sup>131</sup> [numele lor]; **Exemple** [în dialecte italiene]; [corespondentele în] **Română și Toscană**<sup>132</sup>; părțile din tabel intitulate **conservatism lexical** (p. 212–213) și **Genul substantivelor** (p. 213) nu au prima coloană menționată mai sus, ci numai 4 coloane: **Dialect, cuvinte, română și toscană**.

Exemplele sunt grupate pe probleme (dintre care unele au fost discutate, izolat, și în diverse subcapitole precedente):

<sup>126</sup> La cele **de nord** nu se menționează acest lucru.

<sup>127</sup> Nu există 10.2.

<sup>128</sup> Nu există 13.2.

<sup>129</sup> După D.U. „dialect mixt – corsican, sard și ligur [...] păstrează trăsături ligure vechi”.

<sup>130</sup> Nedefinit; = italiana literară?

<sup>131</sup> Sunt incluse și aici și Lad., Sard., catal., Română și chiar Occ. romand [sic].

<sup>132</sup> Deși există o coloană specială pentru toscană (opusă celorlalte dialecte italiene), mențiunea Tosc. apare și în coloanele dedicate altor dialecte (p. 206 etc.)



[**Fonetică**] **Inovații vocalice sau diferențe** [față de ce?] (p. 205–206); se adaugă infinitiv scurt (p. 205), care re apare la p. 214, la **inovații morfologice conservatism**<sup>133</sup> **vocalic** (p. 206)

**Accent**, **Accent** [sic] (p. 206): \*secăle-siăra-secără-ségale<sup>134</sup>; fegăt-ficăt-fégato

**inovații consonantice** (p. 207–208): degeminare, rotacism etc.

**conservatism consonantic** (p. 209)

[**Lexic**] **Inovații lexicale sau diferențe** [față de ce?] (p. 210–211): în prima coloană, fără titlu, se dă etimonul latin – de multe ori sub o formă neatestată (dar și, de două ori, prefixul des-/ex-, fără etimon)

**conservatism lexical** (p. 212–213)

[**Morfologie**] **Genul substantivelor Masculin/feminin** (p. 213): se reia a n-a oară sub **Name** gen diferit (p. 214) cu cinci cuvinte: fiel-fiere, flor-floare, invern-iarnă, miel-miere, sal-sare

**Verbul** (p. 213–214): **inovații morfologice** (inclusiv inovații diferite)

Mai departe, D.U. a uitat iar să traducă sursa engleză:

**Name** (p. 214–215): plural asilabic prin palatalizare; gen diferit

**Article** [dar în română este postpus]

**Pronoun** Ven. Lad. E-R ne (față de „Tosc. innov.” ci)

**Numeral** (p. 215): doi, două, tosc. o singură formă

**conservatism morfologic: Verb** (p. 215): Imperativ, Infinitiv

**sintaxă**: posesiv postpus (p. 215): lo nome me-numele meu-mio nome; fratermo-frate-meu-

Era de așteptat ca, după atâtea „date”, să se ajungă și la comentarea lor și ca, pentru a-și demonstra convingător teza, D.U. să le „interpreteze mai mult”, în special confruntând, într-o sinteză reală, concordanțele dintre română și dialectele italiene de nord, pe de o parte, cu paralelismele dintre aceasta și dialectele italiene de sud (sau cele centro-meridionale), pe de altă parte – ceea ce este lăsat însă în seama cititorilor.

7.5. Urmează alt subcapitol major, **ÎMPRUMUTURI** (p. 215–242) – diferite în diversele limbi pentru a reda același concept. Întrucât ele nu privesc **stratul latin**, căruia îi este consacrat capitolul în care apar, ci ceea ce se numește îndeobște **superstrat** (germanic și slav, după caz) sau **adstrat** (arab) al anumitor limbi romanice, ar fi fost mai potrivit ca ele să fi format un capitol distinct, în măsura în care ar fi putut avea vreo relevanță pentru compararea românei cu dialectele italiene, ceea ce nu este însă cazul.

Despre unele împrumuturi se vorbise și în cap. I, *Substratul*, de ex. despre cele făcute de albaneză din latină (p. 48–55) și despre „Împrumuturi slave comune în română și albaneză” (p. 55–57).

Toate subcapitolele pe limbi care urmează au ca numitor comun împrumuturile slave din română, cu care sunt confruntate cele de alte origini și din

<sup>133</sup> Deși despre faptele conservate, D.U. spusese, just, că nu sunt diagnostice.

<sup>134</sup> Cu indicația It., Fr., a doua – incorectă.

alte limbi romanice. Însă nu toate cuvintele românești din liste sunt împrumuturi vechi din slavă în „protoromână” (la care ar fi trebuit să se limiteze aici autorul): unele sunt preluate mai recent din limbi slave moderne ca bulgara, ucraineana, altele au posibil alte origini.

În titlurile subcapitolelor respective, ordinea în care se menționează limbile diferă, româna fiind fie pe ultimul, fie pe primul loc, dar în tabele ocupă totdeauna locul al doilea. Toate tabelele privitoare la împrumuturi în limbi romanice și în română includ o ultimă coloană cu traducerea în engleză.

**7.5.1.** Se începe cu **Împrumuturi germanice în franceză (și italiană)** [dar în subcapitol nu se fac referiri la italiană, care va fi tratată separat la p. 228–229]; **împrumuturi slave în română** (p. 215–222). D.U. reamintește din nou lucruri știute: „Proto-româna a împrumutat din slavă, așa cum proto-franceza a împrumutat din limba francilor<sup>135</sup>. Ele au împrumutat [...] cuvinte din [aproape] aceleași clase semantice” (p. 215). Și adaugă: „Există, în franceza curentă, aproximativ patru sute<sup>136</sup> de cuvinte de origine francă, dintre care o treime au un echivalent în română” (p. 218).

**7.5.1.1.** Se dă întâi „o tabelă” (cu o numerotare provenită probabil din alt text), cuprinzând **3.1. Împrumuturi aranjate în categorii semantice**<sup>137</sup> (p. 216–218), cu 5 coloane: **Categoria, Nr.** [de cuvinte: 1–94, în realitate 93], **Franceză, Română și Meaning** [traducerea în engleză], cu unele echivalări sau încadrări discutabile. Din cele 14 categorii (corp; sentimente; acțiuni, muncă; idei abstracte; culori; vreme; cereale; plante; hrană; animale; unelte; comerț; război; societate, instituții), unele se suprapun cu „ariile” prezentate în secțiuni anterioare, altele răspund la criteriile diferite.

**7.5.1.2.** Abia apoi urmează (fără tabel, în ordinea franceză/română *engleză*, pe grupuri de litere inițiale: A-B-C etc.) **3.2. Lista alfabetică**<sup>138</sup> numai a cuvintelor **franceze** de origine germanică, cu corespondentul lor românesc de origine slavă, cuprinzând peste 140 de intrări.

Sunt comentate câteva exemple, cu traduceri (care nu erau necesare) în engleză parțial diferite de cele din tabelul precedent.

Fără limitare la împrumuturile germanice din franceză și la cele slave din română sunt apoi comentate, nu este clar de ce, alte câteva cuvinte față de cele din tabel, de diverse origini, din trei categorii: **Nume de animale, Plantele și agricultura** (p. 221) și **Idei abstracte** (p. 221–222).

În ultima dintre aceste secțiuni, D.U. se ocupă de câteva perechi de **verbe ale percepției** de diverse origini (inclusiv moștenite din latină, indo-europene) și din

<sup>135</sup> Însă împrumuturile germanice din franceză nu provin exclusiv din limba francilor.

<sup>136</sup> După alte estimări, numărul cuvintelor germanice din franceză ar fi chiar 600–700.

<sup>137</sup> Nu se știe de ce, singurele cuvinte astfel prezentate – după cuvintele de **substrat** din română – franceză și alte limbi (p. 26–27) – sunt acestea, împrumuturile din celelalte subcapitole nefiind „aranjate în categorii semantice”.

<sup>138</sup> Cu unele greșeli de încadrare.

diverse limbi (română și aromână, franceză, italiană, spaniolă, portugheză, engleză, germană, slavă ș.a.). El spune că, dintre acestea, unele sunt „stabile, foarte vechi”, „mai vechi”, iar altele sunt „recente”, „mai târzii și divergente”, „ușor de înlocuit [?] (au diverse sinonime)”, „tardive, improvizate”. Cum exemplele nu provin din substrat, din cele de mai sus nu rezultă însă concluzia pe care o trage D.U. că „unele sensuri sunt în numeroase limbi asociate cu substratul. Ele sunt *geografic* [italice D.U.] stabile”, în timp ce „alte sensuri sunt ușor de înlocuit” (p. 221) – idee pe care o exprimase și în capitolul despre substrat (p. 10) și pe care o va relua la p. 245 (cu exemple parțial diferite).

În continuare, el prezintă „o tipologie [generală] a *sloturilor*<sup>139</sup> semantice, cu cinci categorii<sup>140</sup>:

„a) **stabile** [1.] într-o **familie** lingvistică: părți ale corpului [...]; acțiuni [...]; adverbul *nu*.

b) **stabile** [2.] într-o **zonă** geografică: bălți, peșteri, povârnișuri, fructe de pădure, brazi, stejari<sup>141</sup>, leguminoase.

c) **instabile** – înlocuite în interiorul unei limbi, prin sinonime sau prin împrumuturi: *trouver/cattar/a afla/a găsi*.

d) **foarte instabile**: copil, cucurbitacee, haine, tehnologie, **insulte** și **eufemisme**, „a munci” etc.

e) **Wanderwörter**<sup>142</sup> – *ulei, vin*, foarte vechi, *cafea*, mai recent” (p. 221–222). [aldine IVR].

**7.5.2.** Se trece la **Cuvinte**<sup>143</sup> **slave în română** [sic], **cuvinte arabe în spaniolă**. [sic] **poziții semantice** (p. 222–226). „Termenii slavi, germanici și arabi ocupă cam aceleași poziții semantice [dar nu se precizează care] în română, franceză (și italiană) și spaniolă. Portugheza, spaniola, franceza, italiana au germanisme foarte vechi” – dar în cartea lui D.U. nu este vorba deloc despre portugheză și nici despre împrumuturile germanice din spaniolă (și nici n-ar fi trebuit).

„Există **sub o mie** de cuvinte de origine arabă<sup>144</sup> în spaniolă [...] și vreo patru, cinci sute de cuvinte slave în româna contemporană. [...] Printre **primele o mie de cuvinte** [aldine IVR] arabe din spaniolă, cam a șaptea parte au un echivalent slav în română” (p. 222). Se dă un nou tabel, cu peste 150 de poziții<sup>145</sup>, pe 4 coloane: numărul (fără titlu), spaniolă, română și Meaning [traducerea în engleză].

<sup>139</sup> Termen pe care l-a mai folosit la p. 25. Împărțirea pe categorii de cuvinte are însă în primul rând la bază criteriul gradului de stabilitate în timp și spațiu, și abia în cadrul acestor clase constatarea acoperirii onomasiologice.

<sup>140</sup> La p. 245 rămân numai patru.

<sup>141</sup> De ce la plural?

<sup>142</sup> Termen care va fi tradus abia la p. 232 (cuvinte călătoare) și care răspunde de fapt la alt criteriu.

<sup>143</sup> Pentru consecvență, ar fi trebuit **Împrumuturi...**

<sup>144</sup> Considerate de unii **adstrat**.

<sup>145</sup> La sfârșitul căruia s-au rătăcit niște numere fără sens: **1040**, 15%.

**7.5.3.** Urmează o comparație mai complexă, tripartită: **Împrumuturi arabe în spaniolă, germanice în franceză, slave în română** (p. 226–228): „Există vreo 143 [de] perechi de împrumuturi româno/franceze” [= slave/germanice] și circa 157 [de] perechi româno/spaniole [= slave/arabe]”; listele fiecăruia din tipurile de perechi se dăduseră la p. 218–220, respectiv 222–226. „Există vreo patruzeci de suprapuneri între cele trei limbi – uneori bune [sic], alteori aproximative, dar euristic interesante”. Lista lor este dată în tabelul care urmează<sup>146</sup>, cu 5 coloane: numărul curent (fără titlu), **cuvinte arabe în spaniolă, cuvinte germane [sic] în franceză, cuvinte slave în română**<sup>147</sup> și **Meaning** [traducerea în engleză]. „Ele ne arată că există poziții semantice [dar acestea nu sunt indicate explicit] inerent instabile care pot fi ușor ocupate de împrumuturi, fără ca să [sic] înlocuiască, adesea, termenul moștenit” (p. 226).

**7.5.4.** Se dă apoi, fără comentarii, un tabel cu cca 70 de **Împrumuturi germane**<sup>148</sup> [sic] **în italiană, împrumuturi slave în română**, cu 3 coloane: **Italiană** [de data aceasta standard<sup>149</sup>], **română** și [traducerea în] **engl.** (p. 228–230).

**7.5.5.** După aceasta se schițează **Interacțiunile lexicului slav cu cel de substrat și [cu] cel latin.** (p. 230). Este singurul loc din carte<sup>150</sup> în care se vorbește ceva mai mult despre limba dacilor: „Tipologic [în ce sens?], limba dacică ar fi putut fi un intermediar între iraniană și frigiană. E doar o inducție erudită, *educated guess*. Avem foarte puține date, nesigure, despre limba dacilor. Dacă însă era înrudită cu limbile scitice, va fi fost apropiată și de slavă; și limbile iranice au numeroase trăsături în comun cu familia slavă vecină”. Și?

În continuare nu este vorba însă despre cuvinte de substrat, ci de împrumuturi slave care „au înlocuit, probabil, echivalente romanice care sunau asemănător”. Se discută un singur cuvânt<sup>151</sup>: rom. *bură*<sup>2</sup> „furtună, vijelie”, „considerat în dicționare ca sârb” [deci nu vechi slav; în DELR bg., sb.], pentru care D.U. dă „numeroase echivalente romanice” – ceea ce s-a mai invocat de către predecesori pentru rom. *bură*<sup>1</sup> „ceață; ploaie mărunță, promoroacă”, poate același cuvânt cu *bură*<sup>2</sup>.

**7.5.6.** În continuare, D.U. se ocupă de cca 30 de **Cuvinte pseudo-slave sau paronime** [?!] (p. 230–232), de ex. spune explicit: „*ceată* e slav, dar paronim cu lat. *coetus*” (p. 230). Nu se arată însă rațiunea tratării cuvintelor din această categorie, despre care se fac cel puțin unele afirmații discutabile (*rață* e „un balcanism” – în... dialectele italiene [?!], p. 231).

<sup>146</sup> Repetat la p. 244–245.

<sup>147</sup> Tabelul va fi lipit, greșit, și la p. 244–245.

<sup>148</sup> Nu se precizează că în italiană influența germanică este, specific, longobardă, dar și francă.

<sup>149</sup> Totuși se dă un cuvânt, frisinga-godac-piglet, cu mențiunea, la primul, (Sicil.) (p. 229).

<sup>150</sup> În Ungureanu (2017a) se va spune despre limba dacilor: „Avem un număr mic de nume de persoane, care pot însemna orice, un număr de toponime, care pot însemna orice”.

<sup>151</sup> Reluat la p. 230 etc.

**7.5.7.** Alăturând etimologiei directe etimologia mai îndepărtată, în general germanică (dar *obroc* în cele din urmă din lat. *amphora*), câteva împrumuturi<sup>152</sup> sunt prezentate drept **Cuvinte călătore, Wanderwörter** [v. și p. 222] – **intrate în română prin intermediu** [sic] **slav.** (p. 232), considerate „la rândul lor împrumuturi germanice în slavă”. Unele dintre cuvintele discutate de D.U. aici au în dicționare altă origine directă: *bardă* DELR Magh.; *hoț* DEX Et. nec. ș.a.

**7.5.8.** În grupajul de **Cuvinte latine împrumutate de slavi din Romania submersa**. (p. 232), D.U. enumeră câteva cuvinte „latine târzii (sau proto-române)” împrumutate de slavi, care „au imigrat spre provinciile romane Pannonia, Dalmatia și Moesia spre 550. Au împrumutat cuvintele latine târzii (sau proto-române)” pentru anumite noțiuni; „unele din ele au fost moștenite în română, altele au fost re-împrumutate de română din slavă”. Problema fusese atinsă și la p. 90–91.

**7.5.9.** Abia după aceea precizează D.U. ce înțelege el aici prin **Romania submersa** (p. 232–236). Justificarea tratării problemei în lucrare se bazează pe afirmația autorului că „a existat un continuum lingvistic între română și Romania compactă [?]. Urmele acestuia nu au dispărut complet: unele date pot fi reconstruite din albaneză și cuvintele relict din spațiul fostei Iugoslavii” (p. 232).

*Romania submersa* (numită în alte surse *pierdută*) are în realitate o extindere mult mai mare decât la D.U.<sup>153</sup> El o ilustrează prin peste 100 de cuvinte latine din **croată**, care reprezintă, după el, „limba latină *vorbită* [italice D.U.]/proto-romanica din sec. VI–VII”<sup>154</sup> (p. 233). Se dă un tabel cu 3 coloane: **Latină** [primele etimoane sunt culese cu majuscule: AERMENTIA-CLAUSA, următoarele (cele mai multe) cu litere de rând: coagulata – veteranus], **Croată, Toscană sau altele** [apare și un corespondent friulan] și **Română** [sau aromână; nu toate cuvintele croate au corespondente în română și toscană] (p. 233–236). Pentru croată, „etimologiile îi aparțin lui Orsat Ligorio; unele sunt doar ipotetice”. Nu toate cuvintele românești incluse au exact același etimon latin ca acela propus de Ligorio pentru cuvântul croat, unele fiind numai din aceeași familie: *aramă*, *a agăța*, *a așterne*, *ceapă*, *cireașă* nu provin din AERMENTIA, CAPTIA, sternere, CEPULLA, CERASUS, fapt necomentat de D.U. Nu-mi permit să fac afirmații categorice cu privire la limba croată, dar îmi pun totuși întrebarea dacă **substratul** ei este format într-adevăr din cuvinte din latina/protoromanica din sec. VI–VII. Nu prea înțeleg nici cum are croat. *mrkàtunja* un „posibil fonetism de tip românesc” (p. 234).

<sup>152</sup> „Dar rom. *gutuie* nu e împrumutat, ci moștenit”; în dicționare < *gutui*, la rândul lui în DEX Et. nec., la Ciorănescu < lat. *cotoneus*. Nu se înțelege de ce este discutat aici.

<sup>153</sup> La p. 242 va caracteriza Dalmația și Illyria ca „*Romania submersa*, acea parte din Romania unde populația romană și romanizată au fost asimilați [sic] de către slavi și apoi de către maghiari”.

<sup>154</sup> În timp ce „comparând româna și dialectele italiene (în opoziție cu latina) **obținem** latina vulgară vorbită în secolele II, III și IV” (p. 65), sau, în alt loc, „comparația dintre română și restul tuturor limbilor romanice ne arată latina vorbită din secolele II și III” (p. 243) [aldine IVR].

**7.5.10.** Ultimul subcapitol privește un fel de „curiozități”, **Cuvintele slave ca bunuri de export** (p. 236–242), D.U. afirmând: „dacă studiem împrumuturile privind *dinspre limba sursă*<sup>155</sup> [italice D.U.], obținem o perspectivă interesantă” (p. 236), fără a preciza însă care este aceasta și mai ales ce legătură are ea cu raporturile dintre română și dialectele italiene. Este vorba de cca 175 de cuvinte din română, grupate într-un tabel cu 4 coloane: **Finlandeză, Saami** [/Lapon], **Kareliană, Vepsă; Maghiară** [dar și Est.]; **Română; Albaneză** [din nou]<sup>156</sup> și **Greacă**<sup>157</sup> (p. 237–242; de ce împreună?).

Nu știm de unde provin aceste date, dar ar fi fost nevoie de mai multe informații pentru a convinge, de ex., că *țarcovnic* este același cuvânt cu rom. osândă și cu alb. *sundoj a governa* (p. 239).

**7.5.11.** Astfel, capitolul despre *Stratul latin* culminează cu prezentarea anumitor clase de împrumuturi. Din păcate, nici acumularea eterogenă de material din acest capitol nu se încheie cu concluzii clare, legate de tema cărții, ci numai cu afirmațiile din **Rezumat** (p. 242) pe care le-am menționat sub **5.1**.

**8. Tocmai cap. II. LEGĂTURILE DINTRE ROMÂNĂ ȘI DIALECTELE ITALIENE**, care ar fi fost de așteptat să sintetizeze concluziile lucrării, este extrem de redus (p. 243–245).

Micul capitol de două pagini și jumătate începe cu un lung text eterogen, creat de D.U. „din date dialectale [= cuvinte, forme] italiene de ieri și de azi, care seamănă mai mult românei [sic] decât limbii italiene”, într-un fel de esperanto sui generis: „Ul faur cu carbune si foc face una sapa, una sula de fier e forfici de arama...” etc. etc.

D.U. anunță apoi: „Capitolul urmărește, în oglindă, două lucruri [...]. Comparația dintre română și restul **tuturor** [sic] limbilor romanice [pe care D.U. nu o poate face] ne arată latina vorbită din secolele II și III [?]; pe de altă parte, studiul dialectelor italiene ne permite să identificăm **precis** [aldine IVR] aria de unde au plecat coloniștii Daciei: absența consoanelor duble, spirantizarea totală a lui *-v-* intervocalic, căderea lui *-o* final, rotacismul lui *-l-* intervocalic, toate aceste fenomene acoperă Liguria, Lombardia occidentală și Ladinia – plus zona germanizată care separă Lombardia occidentală de Ladinia” [?!] (p. 243–244).

Dar, stupoare! În acest capitol, unde autorul ar fi putut da, eventual, și o evaluare a... fiabilității statistice a „datelor” prezentate, nu urmează nimic din toate acestea. Căci ceea ce „pune capac” la toate aspectele criticabile relevante anterior<sup>158</sup>

<sup>155</sup> Și până aici tot *dinspre limba sursă* fuseseră privite; oricum, materialul nu este organizat pornind de la etimoanele slave.

<sup>156</sup> Multe figuraseră în tabelul „Împrumuturi slave comune în română și albaneză” (p. 55–57).

<sup>157</sup> Mult mai puține din greacă.

<sup>158</sup> Este a doua eroare de acest gen pe care am descoperit-o în carte, după clasificarea dialectelor italiene (sub titlul VOCABULARUL) care fusese plasată cu totul nelalocul ei înaintea subcapitolului despre SPANIOLA VECHE...

este faptul că avem a face, fără nicio legătură cu tema capitolului, cu reluarea tabelului pe care D.U. îl dăduse la p. 227–228 (unde se potrivea), cuprinzând, pe 3 coloane, 42 de „Cuvinte arabe în spaniolă”, „cuvinte germanice<sup>159</sup> în franceză” și „cuvinte slave în română”, de data aceasta fără ultima coloană, **Meaning**.

D.U. se joacă din nou „fabricând” și aici o frază, de data aceasta în limba română (ca și cea în substrat), dar „cu multe cuvinte slave”, care „va fi tradusă cu arabisme în spaniolă și cu cuvinte de origine francă în franceză” (nu dă însă și traduceri): „Când cineva are treabă în ogradă, plivește, apoi sapă un jgheab...”

„Acest lucru arată [?] – susține D.U. [idee care mai apăruse în carte, bazată aici și pe unele exemple discutabile sau chiar greșite] – că există câteva arii semantice cu evoluție proprie [pe care le grupează de data aceasta în **patru** categorii<sup>160</sup>]:

a) cuvinte<sup>161</sup> **stabile într-o limbă**: nume, stea, soare, dinte, unghie, os, picior, eu, tu, nu, numerele.

b) cuvinte **stabile geografic** (substrat)<sup>162</sup>: baltă, capră [nu este din substrat, ci este moștenit din latină, panromanice!], stejar [în DEX cf. bg.], brad, afine, peșteră [în DEX din slavă], mal.

c) cuvinte **instabile**, care pot fi împrumutate din alte limbi sau **înlocuite** prin sinonime.

d) cuvinte **extrem de instabile** (numite la p. 9 „perisabile”, iar la p. 90 „jetabile” [!]): copil [în română probabil din substrat, la Ciorănescu cu origine necunoscută], a munci, a lua” [ultimul moștenit în română din latină] (p. 245) [aldine IVR].

Așa se încheie textul românesc al cărții *Româna și dialectele italiene*, ca și când obiectul ei ar fi fost identificarea acestor „arii semantice”, și nu cel afirmat prin titlu.

9. Textul în engleză anexat, **ROMANIAN AND THE ITALIAN DIALECTS** (p. 247–251) nu este un simplu rezumat al cărții, ci cuprinde (și) prezentarea altor probleme și exemple, cu noi tabele.

D.U. începe prin a susține că afirmația celebră a lui Eutropius potrivit căreia Traian a adus în Dacia coloniști „ex toto orbe Romano” ar fi implicat, în opinia istoricului roman, ideea că „the language spoken in Dacia was a Latin *koine* from all around the Empire”.

Or, opinează D.U., „the situation on the linguistic map is different”. Romanian is not another [?] Romance language. It closely resembles the language spoken in the **North of Provence, Piemonte and Western Lombardy**”, afirmație bazată aici pe câteva fenomene fonetice și pe unul morfologic, care grupează într-un

<sup>159</sup> De data aceasta nu „germane”.

<sup>160</sup> Lipsește a cincea categorie, care fusese consemnată la p. 221, *Wanderwörter*.

<sup>161</sup> Sau concepte/sensuri?

<sup>162</sup> V. și p. 9, 10, 24.

mic tabel Italia de nord sau/și **occitana** [aldine IVR] împreună cu româna și o diferențiază de toscană și de franceză (p. 247).

Urmează 5 microsecțiuni, stabilite după criterii diferite<sup>163</sup>.

### 9.1. Mapping Romania (p. 248–249)

D.U. dă exemplul unui grai francoprovensal și al unuia occitan alpin, mai apropiate de română (care are *gură* și *păr*) decât „dialectele **standard**” [care nu există] francoprovensal și occitan, corespunzând fr. *bouche*, *cheveux*, inovația lexicală *gula* față de *os*, *oris* fiind „isolated in the Alps – the area between France and Italy”, ca și *a gîdila* [sic], care „vine din latina populară” (p. 231) [dar în DA, DEX din bulgară, la Ciorănescu din turcă] și ca *mămăligă* [dar în DA, DEX cu etimologie necunoscută] sau ca *a tremura*.

D.U. susține că „Rumanian [sic] is the first Romance language to split from the common stem, probably after 300 AD” (p. 248).

„Comparing Romanian to Western Lombard (and, partially, **Arpitan, Alpine Occitan**) we find a cluster of isoglosses [...] that may be explained as a relict of the earliest dialectalization of Latin. [...] **The Western Lombard area is the one with the most isoglosses with Romanian**” [aldine IVR].

### 9.2. Morphology (p. 249)

Se citează izoglose morfologice care „suggest a relationship between Romanian and Lombardo & Veneto”.

### 9.3. Prefixes (p. 249)

Secțiunea nu se referă numai la prefixe: „Romanian **has most isoglosses with the Vivaro-Alpine-Western Lombard region, more than with any other Romance area**. Many of them – substrate words, prefixes – are Romance, but not Latin” [?]. „Many arguments suggest that Romanian „comes from this *already* [italice D.U.] dialectalized **Gallo-Latin from the Cisalpine Gaul**” [aldine IVR], deoarece „shares with the Cisalpine Gaul substrate words, prefixes, vowel and consonant innovations” (p. 249).

### 9.4. Vocabulary Dialectal

#### 9.4.1. Latin vocabulary (p. 249–250)

„If we reconstruct, from **Romanian**, early Lombard, Vivaro-Alpine Occitan<sup>164</sup> and the earliest French a **proto-Romance**, we are able to say that

a) it represents the spoken Latin of **northern Italy** in the II-nd and III-rd centuries [?]

b) which already has words that do not exist in Classical Latin, or in Spanish, or in Toscan”, cf. rom. *tulbure*; *zănatic* „may be a local word from Northern Italy”;

<sup>163</sup> Numerotarea îmi aparține.

<sup>164</sup> Dialectul *vivaro-alpin* (*gavot*, *nord-provençal*, *provençal-alpin*) este un dialect occitan vorbit în Alpii meridionali, de o parte și de alta a frontierei franco-italiene, precum și în Calabria; el includea și graiurile din coloniile valdense din Württemberg (Neuhengstett, Pinache, Serres), astăzi dispărute.



„Rom și O Fr. și „and” are northern phenomena”; în cazul rom. *a tremura, unde*, „the northern forms are dialectal innovations, while Toscan keeps the Class. Latin forms”: *tremere, dove* (p. 249–250).

#### 9.4.2. Substrate words (p. 250–251)

Se amintesc apoi în același sens o serie de cuvinte de substrat: rom. *baligă*, Ticino *belegot* „belong probably to the Alpine substrate, and connect Romanian to the Northern Italy”.

„All these data – lexical and morphological innovations – suggest that **Romanian** comes from a **Latin dialect** [?] **spoken north of the line La Spezia-Rimini**, and the **archaisms it shares with the South of Italy are not diagnostic**” [aldine IVR]. „We suggest that **Romanian** comes from an already dialectalized Latin spoken in the Alpes Maritimae, Alpes Poeninae<sup>165</sup> and in the West of the Gallia Cisalpina”.

„We should not be misled by this [sic] obvious resemblances: the Southern Italian dialects are archaic and conservative [...]. „the vocabulary of **modern French** and **Occitan** is very different from Romanian. [...] if we compare Old French *trametre*, Rom. *a trimite*/Tosc. *mandare* – [un cuvânt!] **we are able to group Romanian with the northern zone**. [...] French is an extremely wrinkled, unrecognizable **sister** of Romanian, while Italian Meridional dialects are very well-preserved<sup>166</sup> young-looking **cousins** twice removed” (p. 249–251) [aldine IVR].

**9.5.** În concluzie, în timp ce „until now, the generally accepted hypothesis was that

a) there was an uniform spoken Latin in the I-st – II-nd century in the Roman empire.

b) this Latin was carried along the province of Dacia (and the Balkans) and it evolved into Romanian on the spot”.

„however, the data we collected in this book show that **the phonetic rules that led to Romanian already exist in the north-west of Italy**. [...] One should either accept that spoken Latin was already dialectalized<sup>167</sup> in the II-nd century [?], OR that Romanian, by miracle, evolved in the same way as eastern **Occitan**” [aldine IVR].

„Linguistically, we can map *all* [italice D.U.] typical features of Romanian [...] to a narrow zone, from the **West of Lombardy** to the **extreme East of the Occitan zone – the South Arpitan, (Francoprovençal) and Vivaro-alpine Occitan dialect**” [aldine IVR] (p. 251).

<sup>165</sup> *Alpes Maritimae* și *Alpes Poeninae* au fost două mici provincii romane din Munții Alpi, între Franța și Italia de astăzi.

<sup>166</sup> Cf. și p. 67: dialectele din sudul Italiei sunt „cu lexic și fonetică bine păstrate”.

<sup>167</sup> D.U. neagă astfel *en passant*, fără suficiente argumente, teza comună a nediferențierii dialectale a latinei, care nu ar explica deci deosebirea dintre diversele limbi romanice.

În acest rezumat, la paralela cu dialectele italienești septentrionale/lombarda se adaugă deci mai răspicat aceea cu o parte din occitană, cu francoprovensala și chiar cu vechea franceză.

În încheierea textului în engleză se dă o hartă pe care este încercuită o zonă în care s-ar regăsi „all [italice D.U.] typical features of Romanian (phonetical, morphological, lexical)” și care nu cuprinde numai „zona de vest a Lombardiei”, ci „Provence, Piedmont, Lombardy și Liguria” și mici părți din zonele învecinate (p. 251).

**10. BIBLIOGRAFIA PRIVIND SUBSTRATUL** (p. 252–255) – incluzând și un dicționar retoroman, care ar fi trebuit să figureze în cealaltă *Bibliografie* – privește numeroase limbi, foarte diferite geografic și genealogic, dar mai puțin limbile romanice; unii autori menționați în capitolul despre *Substrat* (Gilliéron ș.a.) nu se regăsesc în această *Bibliografie*. Nu a fost inclusă nicio lucrare dintre cele foarte numeroase și importante consacrate substratului limbii române, în afară de un articol al Mariei Iliescu. La unele articole nu sunt indicate paginile.

**11. BIBLIOGRAFIA DIALECTELOR – DICȚIONARE** (p. 255–262) – „peste o sută” – privește varietăți italienești, dar și occitane, retoromane, sarde (cu indicarea în paranteză a dialectului atunci când nu rezultă din titlu) și include și un atlas și lucrări nelexicografice. Se adresează *mulțumiri* „tinerilor răbdători care au scanat și pus online dicționare greu de găsit, la Robarts University” (p. 5) – poate la Robarts Library, University of Toronto.

Nu există referințe privind lucrările de romanistică pe care le combat implicit afirmațiile lui D.U. (ne întrebăm dacă autorul le va fi cunoscând sau a rămas numai la amintirea a ceea ce aflase în timpul studiilor la universitate, cum spunea în epistola către I. Coja), nici la cele despre substratul limbii române etc.

**12. HĂRȚILE** (p. 263–291) anexate la sfârșitul volumului, majoritatea greu de descifrat fără o lupă puternică, reprezintă în special nordul Italiei (dar în legende se fac referiri și la alte zone ale României) și ilustrează fapte discutate în lucrare. Ele privesc inovații comune, dar și unele fapte „ne-specifice”, „non-diagnostice” [sic] (păstrarea trăsăturilor arhaice fiind considerată arbitrară, p. 263), grupate în categoriile **I. Fonetică** – vocale (U în MUNT-; PLIN/PLENO „Ne-specific”), respectiv **consoane** (CAI/CAVALLI pentru -v- intervocalic; FAURAR/FEBRAIO pentru -B- + liquida în interiorul cuvintelor; FIORI/febbre; FIORI/FEBRIS: „Hautes-Alpes, zona care are cele mai multe asemănări cu româna [aldine IVR]”; FLUIER/ȘUIER; INTEGRU/INTREGU; NOR, NEGURA: „-B- intervocalic devine -U- sau -G-, dar nu -V-”; PADULE/PALUDE; Turbulus/Torbidus), inclusiv **Rotacismul lui -L- intervocalic** – „cea mai importantă izoglosă fonetică între română și Italia de nord” (SALARE/SARARE; *fîr* etc), cu un comentariu la p. 277; **Lexic** („cuvinte comune romanice între Italia de nord și limba română, care **nu au existat în latină** și alte limbi romanice și care implică o origine a limbii române în acest areal”: dar **lat.** [aldine IVR] BOLETUS/FUNGUS; GADILARE (însă v. 9.1.); GULA/BUCA; MEI, MĂMĂLIGĂ, ital. granturco; MEI, panicum milliaceum > mămăligă „polenta”; STINGA/SINISTRA; TREMUR/TREMO –

„Încă o izoglosă care grupează româna **cu Franța și vestul Italiei**”); **II. Morfologie. Genul substantivelor; Numeralele.** (DOI masc. DOUĂ fem./DUE m. f.); **Prefixe** (SPOLIARE/DESPOLIARE; SPERIOS/PAUROSOS; VOLARE/EX-VOLARE; **Cuvinte de substrat**<sup>168</sup> (BALEGĂ).

La unele hărți se fac comentarii care nu apăruseră anterior în textul cărții: „Aria lui *feore* e o arie discontinuă. [...] Putem considera însă, cu bune motive, că aria a fost una continuă, întreruptă relativ recent pe linia râului Ron, pe axa N-S Lyon-Marseille, de limba franceză, adusă prin legăturile comerciale intense” (p. 270). La unele hărți se subliniază că anumite fapte „**grupează româna cu Franța**” [aldine IVR] (p. 285). În schimb, harta VOLARE arată că „Româna provine clar dintr-un dialect din Italia de nord” (p. 290).

Sursa este indicată numai pentru o hartă din atlasul lui Gilliéron și alta din acela al lui Jud și Jaberg. „Aproape două sute de hărți” sunt cuprinse în CD-ul însoțitor.

**II.** După dicotomia propusă de însuși D.U. în mesajul către I. Coja, voi grupa observațiile generale care urmează în două secțiuni, **prezentarea**, respectiv **interpretarea „datelor”**.

### 1. PREZENTAREA „DATELOR” ÎN TABELE

Bogăția materialului pus la contribuție de D.U. este incontestabilă. El nu l-a triat însă în mod adecvat potrivit temei lucrării, o parte din „date” neavând legătură (în orice caz nu directă) cu aceasta, iar incapacitatea de sinteză a autorului a împiedicat evidențierea în acest hățiș de informații nesistematice a unui fir călăuzitor. Datele sunt cuprinse în principal în nenumărate tabele, cartea fiind preponderent o juxtapunere de liste mai mult sau mai puțin bogate. Desigur, formula tabelelor comparative are avantajele ei, dar și dezavantaje: prezentarea „telegrafică” (mai ales în condițiile în care textul propriu-zis de comentare a lor este minimal sau chiar lipsește cu desăvârșire și în absența explicitării și a respectării unor convenții unitare de organizare și de prezentare), cu efectul, în cazul în speță, de a dezorienta mai mult decât de a edifica pe cei care le consultă. Simpla acumulare de liste nu poate ține locul unei analize, în cadrul căreia autorul ar fi trebuit să discute materialul situație cu situație, sub toate aspectele.

În ce privește „metoda”, apropierea uneori numai pe hârtie, prin simpla asemănare **grafică** (cu câte o **literă** în plus, în minus sau modificată, conform aplicării... distanței Levenshtein) și semantică dintre cuvinte din idiomuri diferite nu este suficientă pentru postularea unei legături reale, în lipsa detalierii și a

---

<sup>168</sup> *balegă, baltă, brâne, cioară, molid, țap, zâmburu* „există și în Italia, într-un areal predominant nordic”; se dă ca exemplu Ligornetto, Canton Ticino *bilekit* [!] „balegă uscată ce atârna de lâna oilor” (p. 291).

coroborării aspectelor fonetice, semantice și istorice, care să o facă sustenabilă. Echivalările dintre cuvintele puse în paralel sunt de multe ori aproximative; este vorba uneori de cuvinte scurte, care pot coincide întâmplător; nu se dă transcrierea fonetică, deci nu se cunosc pronunțarea reală, nici măcar (cu rarissime excepții) locul accentului, iar sensul nu este totdeauna identic sau măcar apropiat; de altfel, nu este clar dacă cel dat în tabele se referă la toate echivalentele sau numai la cuvântul românesc ori doar la cel romanic.

Tabelele par uneori a fi lucrări de seminar ale unor studenți diferiți, conținând unele greșeli elementare. Examinând comparativ modul în care sunt ele concepute și realizate, se constată cel puțin că ele sunt extrem de neunitare, nu numai pe ansamblu, dar chiar în limitele unuia și aceluiași tabel. În lipsa formatului electronic nu este însă posibilă compararea tuturor faptelor din toate listele, pentru a detecta toate repetițiile și eventualele nepotriviri și contraziceri.

Observațiile – pentru care există foarte multe exemple, unele mai grave, altele mai puțin grave, dar toate reflectând cel puțin lipsă de consecvență și neglijență – le ilustrez, în ordinea alfabetică a problemelor, cu câte un exemplu dintre foarte multele existente pentru fiecare tip<sup>169</sup>.

### 1.1. Comentariile din coloane

– în unele coloane cu cuvinte se dau și etimoane: nescânți (arom.) < *nescio*+*quanti-insaquants* < *non*+*sapio*+*quantum* (p. 123);

– în unele coloane cu cuvinte/sensuri apar și comentarii, de ex. numele tău-nom tuo-tuo nome-sintaxă (p. 128), uneori în **engleză**: duminici-dumenichi-domeniche-different plural suf. [sic] (p. 129) – ceea ce ne trimite cu gândul la reproducerea unor surse în această limbă;

– unele **mențiuni** la anumite cuvinte sunt, nejustificat, în **engleză**: -CHI/-CI unattested; **over-accentution** (p. 74); apar și **traduceri** accidentale în engleză: familia-femeie *woman-fameja-famiglia* (p. 72);

– se observă și unele grafii englezești: lardh-lard (Transylvania)-latină (p. 32).

### 1.2. Cuvintele din coloane

– cuvintele din coloane sunt culese în general cu caractere drepte, dar uneori în același tabel cu italice<sup>170</sup>: gingiva-gingina-gomma-gingie (p. 234), dar tortaturta- *-turtă* (p. 236), în general cu inițială mică, însă uneori cu majusculă chiar la același cuvânt: **a** coase (p. 131), dar **A** coase (p. 74);

– în unele tabele figurează cuvinte **fără corespondent în română** (de ex. urmașul albanez al lat. *parabola*, deși se arată că este „absent în rom.”, p. 35) sau în altă limbă vizată: rău- – fără corespondent în catalană (p. 100); pisică - - - fără niciun corespondent (p. 153); – -novița-sposa-wife (p. 157);

– în unele tabele în rubrica pentru franceză se dă de fapt (și) traducerea, nu (numai) corespondentul: a-și aminti-remantevi-souvenir, ramentevoir (p. 117);

<sup>169</sup> În exemple, cratima indică limita dintre exemplele din coloanele unui tabel sau o coloană vidă.

<sup>170</sup> Ca și în text.

– corespondentul francez este menționat ca *absent* la unele cuvinte românești: colastră-coloutre-*absent* [italice D.U.] (p. 118);

– la unele cuvinte se dă în aceeași coloană o precizare (uneori incompletă): după *spațiu* [sic]-dopo-dietro-behind (p. 171);

– la unele cuvinte apare în aceeași coloană sensul, în română: mărieș *joc de cărți*-mariaccio *joc de cărți*- (p. 192) sau în **engleză**: miez *core*-miezu *half-mezzo*-middle, half. (p. 193);

– uneori unul dintre echivalentele romanice nu se potrivește cuvântului românesc: a făta *to give birth*-fêta-fare uova- (p. 180);

– exemple de fenomene **fonetice** sau **sintactice** sunt amestecate (uneori cu comentarii în **engleză**) printre cele **lexicale**: arom. *nveastă*-mlòn-melone-syncope due to hyperaccent. (p. 181); fiul **meu**-su fizu **meu-mio** figlio-different syntax (p. 204);

– uneori pentru română se dă o formă **neliterară** (fără precizare): frate-mio-fratemo-mio fratello-my brother (p. 180), frate-miu (p. 183), frate-meu, frati-mio (p. 185);

– cuvinte dintr-o clasă lexico-gramaticală sunt redete uneori prin elemente din altă clasă și chiar limbă: a amăgi-amagio-sortilegium (p. 108);

– accidental, se dă și un echivalent în altă limbă romanică decât cea vizată, cu precizarea limbii: a împinge-empenc, empendre, empenher-pousser, *it.* spingere (p. 112); a săpa-sapâ-zappare *ital.* (p. 120); agio, Fr. *aïse*-prilej-occasion (p. 228) sau, în același tabel, fără o asemenea precizare: plouă-plou-piove (p. 120), eventual și cu traducere în română: gaură-gavar-incavo; *scorbură* (p. 118);

– accidental, în coloana cuvântului se dă traducerea în română și franceză, deși pentru ultima există o coloană specială: adineauri-adaura *curând/bientôt*- (p. 108).

### 1.3. Informațiile din tabele

– **abrevieri** neclare: a vedea, vedem-videmm **R**-veddianm-we see; a vrea-vreir, (Regg.)-volere-to want (p. 174);

– **autorul** la care apare cuvântul: păusare (Budai-Deleanu)-pausa-riposare-to rest (p. 135);

– marca **diacronică**/datarea: **dru**-druete (arhaic)-substr. (p. 29); grabis-a grăbi (arh.)-slavă (p. 30); a fi, noi săm (arch.)-noi semo-siamo-we are (p. 132); domestic *sec. XVI*-domêtge-domestique (p. 111);

– marca **diastatică**: a cuvânta *to speak* (formal)-akouveinta *a se adresa cuiva*-parler (p. 118);

– marca **diatopică**/localizarea: kushëri-cusurin (Arum.)-latină (p. 32); flokati *arom.*-floqué-- (p. 103); more, bre-măre, bre (Balcan.)-necunosc. (p. 34); coacen (regional)-cotscen-rosso-red (p. 122);

– **etimonul**: uneori în coloana pentru română se dă (explicit sau nu) presupusul **etimon**, în moduri diferite: licë-ițe *lat.* licium, *pl.* licia-latină (p. 32); matukë-măciucă din lat. \*matteuca-latină (p. 33); mëllagë-nalbă (pre-Indo-eur.)-substr. în

lat. (p. 33); kukutë-cucută (cicuta)-latină (p. 32); macollë-mai, *malleolus* (p. 51); qingëlë-chingă < \*clinga < cingula (p. 53); înapoi (in-ad-post)-inavo-dietro (backwards) (p. 123);

– **categoria gramaticală: genul:** fiere *fem.*-la *fê f.*-il *fiel m.*-gall (p. 127); tremur *n.*-tremula *n.*-brivido *n.*-shivers *n.* (p. 204); **numărul:** băuturi (pl.)-scătul (pl.)-scatole-plural in *-i.* (p. 170); **persoana** dorm *III pl.*-deurmo-dormono-they sleep, vin *III pl.*-venou-vengono- (p. 128), sunt pers. I *sg.*-sunt-sono-I am (p. 137); **timpul:** cântă (Imperf-cântă-cantava-he sang 154) etc.; uneori în **engleză:** răspund *III-rd pl.*-respondo-rispondo-they answer (p. 148);

– **clasa lexico-gramaticală:** minciună *subst.*-minciune *verb.*-to deceive, lie (p. 127);

– **originea:** buzë-budză-budză *poate celtic* (p. 41) (în coloana pentru Aromână; neclar dacă pentru albaneză, română, aromână sau pentru toate trei); derdh (derdeluș?) -substr. (p. 29), derdh-derdeluș-*posibilă coincidență* (p. 41);

– este neclar dacă indicațiile din coloana **originea** se referă la ambele limbi sau la care din ele: karrabisht *urechelniță*-cărăbuș-latină sau greacă (p. 31);

– originea este scrisă uneori întreg: kopil-copil-necunoscută (p. 31), alteori (chiar în același tabel) abreviat: brez-brâu, brâne-germanic sau nec. (p. 29);

– **sensul** (mai potrivit sau nu) al unor cuvinte (chiar românești), mai ales când sunt deosebiri între idiomuri, se dă cu **italice** și **în paranteză:** amélanche (*Amelanchier sp.*-zmeură (p. 25); latyrë-lături (*resturi*) (p. 51); a se apleca *a se supune*-aplekan *sp.*-to obey (p. 99) sau **fără paranteză:** bucurie-bucur- -Gr. *μάκαρ* fericit-fr. gaillard *vesel* (p. 25), cu **drepte:** gaillard *vesel*-bucuros (p. 25) sau **în ghilimele**, cum ar fi trebuit peste tot: a grăbi (arhaic „a fura”) (p. 55);

– **textul** (fără precizare) în care apare cuvântul: a ascunde-rascundre *Boecis-cacher* (p. 109); C. = Condaghe sec. XIII (p. 200);

– **traducerea** – v. mai jos;

– **transcrierea fonetică**, foarte rar: mort *pl.* morți [tsʰ]-gatt, *pl.* gaŋ-gatto, gatti-plural through palatalization (p. 142), accentul: adu!-adù!-adduci!-bring! (sg.) (p. 143);

– **alte informații:**

– uneori, nejustificat, în **engleză:** -CHI/-CI (unattested); **over-accentuation/** over-accentuation (p. 74) (dar în text în română: supra-accentuare, p. 71; hiper-accentuare, p. 72); câte *distributive*-cata-- (p. 188);

– în coloana destinată cuvintelor din aromână nu se dă uneori niciun cuvânt, ci altă indicație: zgurdhe-zgău-*coincidență sau origine necunoscută* etc. (p. 42) (neclar dacă pentru albaneză, română, aromână sau pentru toate trei);

– alte adnotări în **engleză:** kasza-coasă (and Tk.)-kosë (p. 237); *parh* (Karelian and Veps)- -praf-praf (p. 240);

– coloana Franceză (modernă) din tabelele privitoare la idiomuri galo-romanice cuprinde echivalente sau/și traduceri, uneori cu greșeli: acela-equel-celui,

**celle** [sic] (p. 117) sau perifraze pentru explicarea sensului: *brad-brote-branche sèche de conifères* (p. 117); măsea, măsele-maissolâ-gloss. *grosse dent* (p. 119);

#### 1.4. Inserțiile

– unele tabele cuprind rânduri suplimentare cu inserturi conținând comentarii mai scurte (la *a deștepta*: general în Italia etc., p. 122) sau mai lungi (*a străluci-straluscia-lampeggiare-lightning*: corespondență interesantă între sensuri secundare marginale, p. 137);

– unele inserturi sunt în engleză: *a lipsi* etc.: *Replaced in Romanian...* (p. 177); lucru, muncă: *concept represented by...* (p. 195);

#### 1.5. Numerotarea rândurilor din tabele

– începe uneori cu 0 (p. 83);

– nu se identifică cu numărul cuvintelor comparate (mai ales pentru că unele se repetă) (p. 84);

#### 1.6. Semne convenționale

– nu este explicitat semnul *-/-* (passim);

– folosire aleatorie a ghilimelelor, italicelor<sup>171</sup>;

#### 1.7. Stabilirea coloanelor

– în tabelele privind **substratul** sau **împrumuturile, româna** figurează în a doua/a treia coloană de elemente lexicale; în ultima coloană în tabelul referitor la **croată**; nu se știe de ce între **Maghiară** și, respectiv, **Albaneză și Greacă** în tabelul privind „**cuvintele slave ca bunuri de export**”;

– **Aromâna** are, nejustificat, o coloană separată de **Română** într-un singur tabel (p. 40–42);

– în tabelele privind anumite **fenomene lingvistice**, în prima coloană se dă numele fenomenului (eventual sub titlul latină), urmat de română etc. (p. 72–74);

– tabelele referitoare la **dialectele italiene** includ o coloană separată pentru **toscană** (p. 72–74, 83–84, 205–215), uneori Toscană arhaică și poetică, Toscană modernă (p. 70) sau pentru **italiană** [standard] (p. 76–78, p. 121–204), fără justificarea diferenței de tratament;

– tabelele care se referă la stratul latin din franceza veche, occitană, francoprovensală includ o coloană pentru **Franceza (modernă)** (p. 108–116, 116–120), care nu era absolut necesară, mai ales când există și o coloană **meaning**, cu traducerea în engleză (p. 102–107) – ar fi fost mai economic să se opteze pentru una din cele două;

– unele tabele au câte o coloană în plus (uneori în **engleză**, v. mai jos **Traducerea**) în care se indică **sensul** fiecărui cuvânt, deși acest lucru nu era necesar având în vedere că în tabel există totdeauna o coloană în română, dar, frecvent, și în una dintre limbile romanice de circulație (franceza, italiana, spaniola) avute în vedere;

<sup>171</sup> La p. 99 se spune: „am folosit *italice* pentru glose atunci când cuvântul nu are un echivalent exact: desc’ mortid (lombardă, Verzasca): *ancora caldo*”, dar nu se știe unde și nici nu se aplică regula cu consecvență.

– unele tabele au câte o primă (p. 25) sau, neobișnuit, ultimă (p. 76) sau chiar o a doua! (p. 216) coloană în care se indică **numărul curent**: nr. (p. 84), Nr. (p. 216), de multe ori fără titlu (p. 25); în altele, cititorul este lăsat să numere el singur rândurile/cuvintele; din cele patru tabele în care se compară româna și albaneza, unul singur, cel privitor la elementul latin, nu are o coloană indicând numărul curent (p. 49);

### 1.8. Titlurile coloanelor

– sunt date cu aldine: **Română** (p. 25) sau cu albe: română (p. 72), cu inițială mare sau mică: **română** (p. 28); **numele idiomurilor** sunt scrise în titlurile de coloane ba în întregime: Latină (p. 70), ba abreviate: lat. analog (p. 117) – nu totdeauna din motive de spațiu;

– nu se știe de ce (deși se bănuiește), o întreagă **coloană** este uneori în **engleză**, fiind intitulată **meaning** (p. 102)/**Meaning** (p. 216)/**Meaning** (p. 222)/**Engleză** (p. 99)/**engl.** (p. 228);

– în **unele titluri de coloane** sunt **greșeli** grave: **germane** pentru **germanice** (p. 227); **romans** pentru **romand** (p. 116);

### 1.9. Titlurile tabelelor

– singurul tabel lingvistic care are un titlu propriu este cel privind **IZOGLOSELE...** (p. 205);

– titlurile unor mici tabele învecinate se dau la inițială cu literă mică: Modelul I. creștere rapidă... sau mare: Modelul IV. Explozie de populație... (p. 63);

– la reproducerea unui tabel s-a păstrat titlul din original, **Table 1. Data on the European population between 1000 and 1500** (p. 62);

### 1.10. Traducerea

– toate tabelele privitoare la împrumuturi în limbi romanice și în română includ o ultimă coloană cu traducerea (sumară) în engleză, care nu se dă însă în tabelele care privesc substratul;

– în unele tabele în care nu există o coloană specială se dă totuși în unele coloane pe limbi **traducerea** cuvântului în **engleză**: a cuvânta *to speak* (p. 118);

– uneori traducerile în engleză **diferă** chiar în **același tabel**, în funcție de coloană: gură-gule-bouche-*mouth* (p. 104) – gură-bocca; gola-mouth; throat (p. 139, fără a se preciza la care dintre idiomuri se referă);

– termenul englez traduce uneori numai cuvântul **romanic**, nu pe cel românesc: femeie-famia-famiglia-family (p. 171);

– accidental, în coloana cuvântului se dă traducerea în **engleză** (limba se deduce), nu și corespondentul în limba prevăzută în ultima coloană: fată *girl*-feda *sheep*- (p. 111); doh *miros rău*-duh *spirit* duhnito *smell bad* (p. 238);

– traducerea este uneori insuficientă: drept-drett-destro-right (arm) (p. 171) sau a rămas uneori **incompletă**: a strecura *to* [sic]-straccor- -to strain (p. 137);

– deși există o coloană specială, traducerea în engleză **lipsește** la unele cuvinte: *a amorți-amortar-* (p. 99);

– unele traduceri au greșeli: – a se tângui-tangē *resentiment* (p. 241);



### 1.11. Varia

– se folosesc termeni înainte de a fi fost explicați în text: copil-copil-copil sau *Wanderwort sau slav* (p. 41).  
etc. etc.

## 2. „INTERPRETAREA DATELOR”

Compararea românei cu aproape toate limbile romanice și cu numeroase varietăți ale lor, precum și cu unele limbi neromanice, ar fi putut fi o calitate, dacă ar fi fost suficient de explicită, dar ea devine un defect, mai ales din cauza practicării ei cu totul aleatorii și a dispunerii haotice.

Din păcate, unele paralelisme prezentate în tabele, de ex. dintre română și catalană, franceza medievală, francoprovensală apar fără a fi „interpretate” pentru a putea fi puse în legătură cu problema din titlul cărții – raporturile dintre română și dialectele italiene.

### 2.1. Deficiențe științifice

D.U. lansează, presărate în cuprinsul lucrării, o serie de idei personale privitoare la **substratul** limbii române (care ar fi precumpănit **alpin** sau **celtic**) – și al albanezei, la o nouă teorie, sui generis, a **ariilor** și mai ales la „**locul limbii române între limbile romanice**” (chiar dacă unele aspecte nu le numește așa) – contrazicând numai implicit și de fapt ignorând (și necitând) ce s-a scris până acum în aceste direcții în lingvistica românească și romanică. El nu prezintă totdeauna asemenea aspecte ca ipoteze, ci adesea ca afirmații categorice, fără o demonstrație convingătoare, fără contraargumente la cele cunoscute până acum și conținând adesea contradicții. Astfel, succesiv, „româna e foarte apropiată de **franceză**”, dar „aproape **n-a mai rămas urmă** de asemănările respective. **Toscana**<sup>172</sup>, în schimb [...], și dialectele din sudul Italiei [...] *par* [italice D.U.] **mult mai asemănătoare românei** [sic] decât franceza. Cu toate acestea, tipologic [?!], româna e **mai aproape de dialectele galo-italice** decât de cele din sudul Italiei, deși **asemănările cu Italia de sud se văd mai bine**” (p. 67); „româna **aparține tipului galo-italic**” (p. 91); „există un **nucleu catalan-occitan-românș** [pentru romand], un **continuum**, și probabil româna **îi aparține**” (p. 116); „a existat un **continuum lingvistic între română și Romania compactă**” [?] (p. 232); „the **Western Lombard area**<sup>173</sup> is the one with the most isoglosses with Romanian” (p. 249); „**Hautes-Alpes** [din Italia?!], zona care are **cele mai multe asemănări** cu româna” (p. 270).

<sup>172</sup> Dar în tabele, toscana este prezentată tocmai în contrast cu celelalte dialecte italiene, chiar de nord.

<sup>173</sup> Care acoperă, total sau parțial, în **Italia** provinciile Monza, Varese, Como, Lecco, Sondrio, Cremona, Lodi, Pavia și, din Piemont, Novara, Verbano-Cusio-Ossola, Alessandria, Vercelli, iar în **Elveția** cantoanele Ticino și Graubünden/Grisons/Grigioni.

Printre deficiențele științifice de fond se numără și faptul că D.U. pare a nu stăpâni unele **noțiuni** de bază ale **romanisticii**: „sarda din sud, **un fel de limbă latină**”, este inclusă printre **dialectele** din Italia; „romanșa [...] face parte dintr-un **continuum ladin**” (p. 65) – când tocmai discontinuitatea caracterizează varietățile retoromane. El pare a nu fi stăpân nici pe unele **concepte** și alte elemente ale **lingvisticii** în general: „dialectele din nord [...] **sună a franceză**” ar spune numai un diletant (p. 65); la fonetică, D.U. înregistrează grupul **-X-** în loc de *ks* (p. 70); folosește forma *Hanți* (p. 14) pentru *hanți* (ostiakă), limbă uralică (specialitatea autorului!).

El nu stăpânește nici **terminologia** (nici pe cea actuală, dar nici pe cea tradițională) a acestor discipline, în carte apărând scăpări, improprietăți, termeni calchiați după alte limbi, ieșiți din uz sau chiar greșit folosiți, precum și termeni „originali”, de parcă pasajele respective s-ar datora unor studenți începători: *arhaic* în loc de *învechit*, *ieșit din uz* (p. 29 etc.), *toscana arhaică* pentru *veche* (p. 70); vocabular *central* [pentru *fundamental*?] (p. 218); limba *dacică* pentru *dacă* (p. 230); *-neepentetic* (p. 182) prin confuzia, surprinzătoare mai ales la un (fost) clasicist, *epenteză* – *epiteză*; cuvinte *friabile*, *jetabile* (p. 91, 90); *Geg* (p. 32, 41) pentru *gheg*; confuzie *germanic* – *german* (p. 226, 228); cuvânt *libresc* pentru *livresc* (p. 76); *brebis* „e numele oficial al oii” (p. 68); „cuvânt *panroman*” (p. 115) în loc de *panromanice*; *prosteză*, *prostetic* (p. 72) pentru *proteză*, *protetic*; cuvânt *pufos* (p. 61); *raetic* (p. 23) – grafiat latinește, pentru *retic*; *romans* pentru *romand* (p. 116, chiar titlu de coloană de tabel); „*pe* [...] intra în *sinonimie* cu prep. *pe*”; „lat. *malus* > Rom *\*mar* [...] intra în *sinonimie* cu *mare* „big” ori *măr*” (p. 75), în loc de *omonimie*; *slavic* (p. 10, 22) în loc de *slav*; **suffixul**-dies, de fapt substantiv într-un compus (p. 90); „a pervasive **suffix** *des-*” în loc de **prefix** (p. 249); „different plural **su**.” pentru „desinență” (p. 129); latina **tardivă** în loc de **târzie** (p. 49) ș.a.

## 2.2. Etimologiile

Cu privire la **etimologia** unor cuvinte românești și romanice, cartea cuprinde unele soluții corecte, dar și altele discutabile sau de-a dreptul greșite (cazul rom. *capră*), D.U. dând o singură soluție, categorică, fără a menționa alte etimologii care au fost propuse<sup>174</sup> și fără a trimite la surse<sup>175</sup>. Evident, nu am putut face verificarea tuturor cuvintelor în cauză, deși problemele descoperite prin sondaj ar face-o necesară.

<sup>174</sup> Am făcut unele observații de acest fel și pe parcurs.

<sup>175</sup> Ungureanu (2017a) își găsește și o scuză care nu stă în picioare: „Internetul a schimbat destul de mult natura studiilor lexicologice. Datele disponibile pe Internet sunt, cel mai adesea, compilate din mai multe surse, fiabile sau nu. În această situație, rezultatul e anonim, și nu mai știm care lingvist cauționează, prin cercetările lui, originea unui cuvânt sau a altuia”. Parafrazându-l pe autor, mă întreb: „Nu s-o fi uitat în DELR sau în Ciorănescu conferențiarul D.U.?” (unica lui sursă fiind internetul?!). Dacă ar fi făcut-o, ar fi știut ce lingvist a propus o etimologie sau alta.

### 2.3. Redactarea

Organizarea lucrării este deficitară: subdiviziunile textului, distinse fără un criteriu unitar și nenumerotate (ceea ce a făcut imposibilă trimiterea de la una la alta), sunt greu, dacă nu imposibil de ierarhizat logic.

Lucrarea este redactată uneori pretențios, alteori voit „jucăuș”<sup>176</sup>.

Pe de o parte, se folosesc termeni rari, împrumutați **din alte discipline/limbi** (chiar dacă unele au un corespondent românesc consacrat, precum *cuvinte călătoare*), care nu sunt explicați prima dată când apar (*distanță Levenshtein*, *Wanderwörter*) sau chiar deloc (*fals pozitiv*). Se utilizează mai ales **anglicisme** mai mult sau mai puțin justificate: „sloturi semantice” (p. 25); „trăsăturile [...] formează un *cluster*” [italice D.U.] (p. 76); termenii pentru *a munci* au „ceea ce se numește un *intensity treadmill*” (p. 90); „inducție erudită, *educated guess*” (p. 230). V. și 2.1. Numele de idiomuri se dau uneori, probabil, în limba sursei folosite (dar necitate): *Switzerland Valais* (p. 11), *Arum.* (p. 32); *Wednes-tag*, desigur pentru engl. *Wednesday*, inclus în seria germ. *Mon-tag*, *Diens-tag* (p. 90).

Pe de altă parte, textul este plin de formulări **familiare**, unele chiar rizibile, nelalocul lor într-o lucrare științifică, „Numele de copaci [...] sunt mai atașate de un loc decât de o limbă. Smârcurile<sup>177</sup>, bălțile și mlaștinile de asemenea”; „împrumuturile se comportă ca și câinii”, iar „cuvintele de substrat sunt ca pisicile” (p. 10); „copitele lui [ale măgarului] sunt obișnuite să meargă pe stânci”; „Măgarul (**și numele său** [aldine IVR]) a fost domesticit” (p. 46); „de ce n-ar fi împrumutat românii termenul slav pentru *gălbează*, ci au ales numele cârnaților?” (p. 58); „Dacia n-a fost o piață netedă, pavată, pe care zece polițiști cu fluiер să o golească după dorință” (p. 59); „limbile standard, simple dialecte care au pus mâna pe o armată”; „cu atâtea consoane încât ar descuraja și cehi, și bjedughi” (p. 71); în cazul unor cuvinte dispărute „există urme ale masacrului” (p. 76); „Locarno, Lugano și San Moritz fuseseră zone [...] înfometate înainte de dinamită, trenuri și teleschi” (p. 78); argumentele lexicale „sunt mai bune” (p. 88); „Iacopone având idiosincrazia [sic] să adauge un *-ne* epentetic la orice cuvinte”: *mandòne* etc.; „Culorile în română aproape nu au influență slavă” (p. 218); „*martre/dihor*, *jder* și *râsul* [sic] sunt mai rari și mai discreți” (p. 221) etc. etc.

Prezentarea este neglijentă și nu respectă norme minimale de tehnică a cercetării și a expunerii științifice. Astfel, nu este urmată cutuma de a reprezenta în text cuvintele citate cu italice, iar sensurile nu se dau decât rar în ghilimele, uneori între [] („a munci”, [a munci], p. 90), așa încât nu este clar când e vorba de cuvinte ale limbii române și când de concepte/noțiuni (denumite în metalimbaj tot în românește); desinențele și sufixele apar precedate de linie de pauză și blank, nu de cratimă (și fără blank): *- i*, *- aro* (p. 71). Problema devenită celebră a ghilimelelor

<sup>176</sup> Pentru diversele tipuri dau numai câteva exemple.

<sup>177</sup> Dar tocmai cuvintele rom. *mlaștină*, *smârc*, fr. *marais*, *fange*, sp. *zulia* sunt date chiar de D.U. ca **împrumuturi** – slave, germanice, arab (p. 220, 222, 226, 228) –, ceea ce arată cât credit se poate acorda unor afirmații și generalizări lansate de autor fără probe.

nu se pune aici, întrucât D.U. a rezolvat-o netrimîțînd deloc la studii ale altor autori.

Apar și **greșeli de exprimare**, de gravitate diferită: „**de exemplu este a întârzia**” (p. 67); „**extrem de arhaic**”, „o greșeală care a **parvenit**” (p. 68); „**fără ca să înlocuiască**” (p. 226); **dezacorduri**: „*Cuvîntul pare arhaic, iar forma română e cea mai veche etc. dovedesc...*” (p. 46); „cuvintele **ale căror distanță** Levenshtein e mai mică” (p. 66); „**populațiile** din Alpii reci [...] erau mai **adaptați** la viața în Carpați” (p. 78) „**populația** romană și romanizată **au fost romanizați**” (p. 242); **cacofonii** evitabile etc. etc.

Ele culminează cu celebrul *ca și*: „Am folosit **ca și** corpus” (p. 68)!

Se adaugă **nerespectarea normelor ortografice și de punctuație** academice actuale – într-o carte publicată la Editura Academiei! –, de ex. *berbece* (p. 25), *dějă*; *etc* și fără punct final (p. 233); *iie* (p. 51); „**între** 1820–1860” (p. 101); *junghier* (p. 62); *mediteranean*; *miază-zi* (p. 73), *miază-noapte* (p. 113); totdeauna **nici un**; **quasi-monetar** (p. 221); *vinde-mi-ii* (p. 133); multe cuvinte **prefixate** sunt scrise **cu cratimă**: *cis-alpin* (p. 98) – dar și *cisalpin* (p. 65) –; *hiper-accentuare* (p. 72); *ne-înrudit* (p. 17); *pan-slavic* (p. 10); *pre-există* (p. 77); *proto-românii* (p. 243); *pseudo-slav* (p. 230); *re-împrumuta* (p. 232); *sub-dialect* (p. 76); *supra-accentuare* (p. 71) etc.; D.U. nu stăpânește scrierea cu *â* sau *î*: *a urâ* (p. 39, 54, 120), *a se posomorâ* (219), *a ocârâ* (p. 230) și *ânainte*, *ândărât* (p. 183), *ânger* (p. 207), *ântreg* (p. 208), *ânfășurat*, *ântru* (p. 210); *sânt* (n. 247); apar inconsecvențe în redarea unor **nume proprii**: *Dalmatia/Dalmația*, *Galia/Gallia*, *Piemont(ul)/Piemonte*, *Romania Magna/Romania magna*.

Lipsesc **virgule** necesare (înainte de *ci* etc.), în schimb unele se folosesc unde nu trebuie (inclusiv în tabele), ca și **punctul** (sau **două puncte**) după unele titluri sau cuvinte din liste; în enumerări, exemplele sunt despărțite ba prin virgulă, ba prin punct și virgulă sau numai prin blanc; frazele încep frecvent cu **literă mică** după punct; **abrevierile** numelor de idiomuri sunt scrise la inițială fie cu literă mică, fie cu literă mare, fie cu punct final, fie fără.

Culegerea și tehnoredactarea sunt neglijente și corectura cu totul deficitară, dacă nu de-a dreptul inexistentă. Și ordinea alfabetică este adesea greșită (și nu numai pentru că unele cuvinte în care s-au înlocuit *â* și *î* au rămas la vechiul loc alfabetic), ceea ce face anevoioasă găsirea unor cuvinte.

Este cel puțin surprinzător ca o persoană care se plîngea de nivelul studenților<sup>178</sup> să facă asemenea greșeli elementare, chiar sau mai ales dacă unele s-ar putea pune pe seama grabei, neglijenței și nepăsării.

#### 2.4. Considerații finale

Un volum ca acesta nu ar fi meritat o atenție atât de mare dacă nu ar fi fost publicat de Editura Academiei, ceea ce îi oferă o credibilitate neconfirmată, și semnat de un autor cu o asemenea carte de vizită, pe baza căreia i s-a acordat

<sup>178</sup> V. [voxpublica.realitate.net/politica-societate/inspaimintatorul-invatamint-de-azi-text-scris-de-profesorul-dan-ungureanu-44269.html](http://voxpublica.realitate.net/politica-societate/inspaimintatorul-invatamint-de-azi-text-scris-de-profesorul-dan-ungureanu-44269.html) (consultat la 11.02.2018).

credit, și dacă nu ar exista riscul ca un cititor neavizat să ia de bune toate spusele autorului. Parafrazându-l din nou pe D.U., îmi permit să gândesc că „atunci când un conferențiar universitar specialist” în domeniu semnează o carte „atât de subredă, nu mai avem mare lucru de așteptat”. Și să spun că D.U. este „un lingvist slab” pe terenul în care s-a aventurat acum. Pur și simplu nu înțeleg cum poate un autor să predea spre publicare o lucrare cu asemenea carențe. La orice recitare a ei descoperi noi repetiții, neconcordanțe, contraziceri, greșeli. Tot atât de neînțeleas mi se pare că o editură precum cea a Academiei a acceptat să publice o astfel de carte, cel puțin nepusă la punct, cu veleități de erudiție, dar cu grave minusuri științifice și marcată, dacă nu totdeauna de necunoaștere, în orice caz de lipsă de acribie și chiar de neglijență, fără a fi cerut revizia ei profundă – dacă ar fi posibilă, lucru de care mă îndoiesc.

### 3. CONCLUZII

În concluzie, această lucrare, de la care specialiștii, judecând după titlu, erau îndreptățiți să aștepte o rezolvare reală a problemei raporturilor dintre română și dialectele italiene, este o mare deziluzie. Cu foarte mult material, dar prezentat fără o logică clară și adesea nerelevant în chestiune, și cu foarte puțin text propriu-zis, fără referiri explicite la pozițiile anterioare (românești și străine) în materie, volumul nu reușește să convingă în favoarea tezelor enunțate.

Îi lipsesc baza teoretică, metodologică și documentară necesară pentru analiza faptelor acumulate, precum și o imagine fie și sumară asupra celorlalte zone ale României, fără de care nu s-au putut evidenția concordanțele exclusive și determina ponderea lor. Trăsăturile avute în vedere nu sunt clasificate și ierarhizate în funcție de importanța lor și nu sunt analizate cauzele care le-au produs, putând fi vorba și de dezvoltări paralele independente, eventual de rezultate asemănătoare ale unor tendințe anterioare, inițial comune.

### REFERINȚE<sup>179</sup>

- Alessio, G., 1954, „Concordanze lessicali tra i dialetti rumeni e quelli calabresi”, *Annuario della Facoltà di Lettere e Filosofia di Bari*, I, 3–53.
- Banfi, E., 1972, „Aree latinizzate nei Balcani e una terza area latino balcanica (area della via Egnazia)”, *Rendiconti dell'Istituto Lombardo di Scienze e Lettere*”, serie II, nr. 106, 185–233.
- Banfi, E., 1978, „Problemi di lessico balcanico. II. Elementi lessicali del latino italiano meridionale in area balcanica”, *Quaderni di ACME*, 7, 113–.
- Ciorănescu, Al., 2002, *Dicționarul etimologic al limbii române*. București: Saeculum.
- Coja, I., (f.a.), „Dan Ungureanu ne spune de unde au venit romanii care, alături de daci, ne-au devenit străbuni?”, <http://ioncoja.ro/de-unde-au-venit-romanii-care-alaturi-de-daci-ne-au-devenit-strabuni/>(18.01.2018).

<sup>179</sup> Pentru a nu lungi și mai mult articolul, nu am inclus decât titluri referitoare la relațiile dintre română și dialectele italiene, nu și la alte aspecte tratate în carte (substratul etc.), care sunt mai cunoscute.

- Cugno, F., 2008, „Dialecti e lingue minoritarie nell'Italia contemporanea”, *Revue roumaine de linguistique*, LIII, 1–2, 157–186.
- DELR 2012, 2015, *Dicționarul etimologic al limbii române*, I–II. București: Editura Academiei Române.
- Densusianu, O., 1901, *Histoire de la langue roumaine*. Paris: Leroux, I, 1901; *Opere*, II, ed. îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb. București: Minerva, 1975, 219, 227–228.
- DEX 2009, *Dicționarul explicativ al limbii române*. București: Editura Academiei Române.
- ELR 2001/2006, *Enciclopedia limbii române*. București: Univers Enciclopedic.
- ELIR 1989, *Enciclopedia limbilor romanice*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ferro, T., 1989, *I parallelismi romeno-italiano meridionale di I. Jordan: concordanze reali o ipotetiche?* Catania: Università degli Studi (teză de doctorat).
- Ferro, T., 2003, *Latino, romeno e romanzo. Studi linguistici*. Cluj-Napoca: Dacia, 185–345.
- Ferro, T., 2005, „Le concordanze della lingua romana con i dialetti italiani. Storia delle ricerche e prospettive di studio”, *Philologica Jassyensia*, I, 1–2, 37–54, [https://www.philologica-jassyensia.ro/upload/I\\_Teresa%20Ferro%20Le%20concordanze....pdf](https://www.philologica-jassyensia.ro/upload/I_Teresa%20Ferro%20Le%20concordanze....pdf) (01.03.2018), <http://www.diacronia.ro/en/indexing/details/A719>.
- Frollo, G., 1869/1895, „Limba română și dialectele italiene. Schiță filologică”, *Federațiunea* 1869; Brăila: Tip. Boerescu & Comp., 1895.
- ILR 2018, *Academia Română, Istoria limbii române*, I, București: Univers Enciclopedic Gold.
- Iordan, Iorgu, 1923–1928, „Dialectele italiene de sud și limba română”, *Arhiva XXX* (1923), 35–50; 148–165; 327–367; XXXI (1924), 207–226; XXXIII (1926), 9–20; 177–192; XXXIV (1927), 20–34; 91–102; XXXV (1928), 13–30; 181–204.
- Ivănescu, G., 1980, „Dialectul latin popular de la baza limbii române: (lucano)-mesodacica”, în *Istoria limbii române*. Iași: Editura Junimea, 94–116.
- Lozovan, E., 1953, *Le sarde, les dialectes italiens méridionaux et le roumain. Étude comparative des concordances*. Mémoire de Diplôme d'Études Supérieures présenté à la Faculté des Lettres de Strasbourg (dactilografiat).
- Lozovan, E., 1954, „Unité et dislocation de la Romania orientale”, *Orbis*, III, 123–137.
- Lüdtke, H., 1957, „Sprachliche Beziehungen der apulischen Dialekte zum Rumänischen”, *Revue des Études Roumaines*, III–IV, 130–146.
- Pellegrini, G.B., 1983, „Convergenze linguistiche italo-romene”, în *Omaggio a G. Valentini*, Palermo, 147–167.
- Sala, M., 2006, *De la latină la română*. Ediția a II-a revăzută. București: Univers Enciclopedic.
- Savini, G., 1881, *La grammatica ed il lessico del dialetto teramano: due saggi*. Torino: Ermanno Loescher.
- Tagliavini, C., 1968, *Paralele ipotetice și reale între limba română și dialectele italiene*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Ungureanu, D., 2016, *Româna și dialectele italiene*. București: Editura Academiei Române.
- Ungureanu, D., 2017a, „Cuvinte de substrat? Da. Cuvinte dacice? Nu”, *Journal of Humanities and Social Studies, Faculty of Humanities and Social Sciences of „Aurel Vlaicu” University, Arad*, VIII, 1 (15), 91–101, [http://www.academia.edu/30970184/Cuvinte\\_de\\_substrat\\_Da\\_Cuvinte\\_dacice\\_Nu](http://www.academia.edu/30970184/Cuvinte_de_substrat_Da_Cuvinte_dacice_Nu) (15.01.2018).
- Ungureanu, D., 2017b, „Româna și dialectele italiene”, <http://www.ilr.ro/eveniment/romana-si-dialectele-italiene/> (25.02.2018).
- Vanelli, L., 1998, *I dialetti italiani settentrionali nel panorama romanzo. Studi di sintassi e morfologia*. Roma: Bulzoni.
- Viciu, A., 1904, *Limba română poporană și dialectul sicilian. Paralelă*. Blaj-Balazsfalva: Tipografia Seminarului Archidieceșan.
- Vintilă-Rădulescu, I., 2018, „Locul limbii române între limbile romanice. 1. Studii de ansamblu”, în *Lingvistica românească*. București: Editura Academiei Române (sub tipar).